

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра філософії та культурного менеджменту

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему: « Конструювання образу людини через категорію розуму у
східній парадигмі»

Виконала студентка 6 курсу, групи зМК-62

напрямку підготовки 034 Культурологія

ОПП «Культурологія: проєктна діяльність»

Родіна Юлія Дмитрівна

Керівник – доктор філософських наук, доцент,

Петрушкевич Марія Стефанівна

Рецензент – кандидата філософських наук,

старший викладач, Тимофєєв Олександр

Володимирович

Робота допущена до захисту(протокол № __ засідання кафедри філософії та культурного менеджменту від _____ 2023року

Завідувач кафедри: _____ Марія ПЕТРУШКЕВИЧ

Острог – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	10
1.1 Культуротвірна функція психологічної науки.....	10
1.2 Формування Я-концепції у системі соціально-культурної взаємодії...11.	11
1.3 Дефініція розуму у пізнанні і розвитку людини.....	16
Висновки до розділу 1.....	18
РОЗДІЛ 2 СХІДНИЙ ПІДХІД У КОНСТРУЮВАННІ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ...20	20
2.1 Основні підходи до людини як проєкту у східній парадигмі.....	20
2.2 Бхагавад-Гіта як відтворення східного підходу у співвіднесенні людського і божественного.....	24
2.3 Східний підхід на теренах України.....	27
2.4 Індійська модель розвитку людини у сучасності.....	30
Висновки до розділу 2.....	34
РОЗДІЛ 3 СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ У ЗАСТОСУВАННІ СХІДНОЇ ПАРАДИГМИ У КОНСТРУЮВАННІ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ.....	35
3.1 Застосування духовного інтелекту як обов'язкова складова розвитку людини у східній парадигмі.....	35
3.2 Дослідження відношення до необхідності інтеграції західного і східного підходу у сучасних здобувачів вищої освіти.....	39
3.3 Створення авторської моделі культурного творення Я-Образу.....	46
3.4 Можливості культурної інтеграції у конструюванні дієвого образу сучасної людини.....	52
Висновки до розділу 3.....	56
Висновки.....	58
Список використаних джерел та літератури.....	62
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження.

Воєнна агресія Росії проти української державності, що розпочалася у своїй явній фазі 24 лютого 2022 року, зазіхає на знищення саме культурно-духовного компонента самобутності української нації, і є війною насамперед ідеологій і здійснення способу бути людиною у 21 столітті. Образ Я як образ представника і нації, що бореться, і людської істоти як представника третього тисячоліття постає важливим стрижнем розуміння ролі людини як живого містка загально-історичної еволюції у розумінні збереження людського як культурно-історичної перспективи. Від того, яка ідеологія переможе у світосприйнятті усього людства, а не тільки сторін, що вступили у конфлікт - одна за знищення способу жити у нових форматах людини вільної, здатної шукати нові шляхи розвитку і одночасно спиратись на вільну здійснену спадщину сили (шлях, розбудовувати який стало можливим для України при утворенні окремої вільної держави на момент розпаду Радянського Союзу у 1994 році), інша ж – за знищення таких можливостей для людей, за подовження системи тоталітаризму і знищення свобод вибору і різних шляхів розвитку не тільки на підвладній території, що чималенька – і історично, і просто як факт здійсненого розпаду країни, а й на територіях країн сусідів. Ідеологічна агресія, спрямована на винищення засад свободи і культури, на яких здавна зростає український народ у різні періоди свого існування – і державної свободи, і поневолення іншими країнами почалася не в цьому тисячолітті, але війна першої половини 21 століття дає визначитись і всій українській державності у межах власної сили і законності етики, а не тільки володіння сучасними технологіями поневолення, яких сфер це б не стосувалось.

І центральною ланкою у цій боротьбі є людина, здійснена у всіх, у тому числі вищих, ступенях розвитку. Важливим завданням цього етапу існування є розуміння меж як людини сучасної, так і людини як особистості, що є

продуктом і уособленням живого життя, еволюційно-інволюційного розвитку на перетині усіх сучасних знань, підходів і парадигм. Тим більше, що для України вміщення різноманіття розвитку, охоплення різноплановості у власній культурі є одним з стрижневих показників цієї культури.

Конструювання образу Я через нове і комплексне розуміння категорій, що сприяють дійсно еволюційному розвитку, а не технологічним крокам змін, ролі розуму у цих процесах та можливість застосування східної парадигми для збагачення шляхів процвітання і сили і тепер, не дивлячись на війну, яка поки не переходить у фазу закінчення, і в майбутньому, для розуміння усіх засад нової вільної, здійсненої і сильної особистості, присвячено виконане дослідження.

Метою дослідження є визначення засад конструювання образу людини через категорію розуму та аналіз можливості застосування східних підходів у західних концепціях розвитку людини.

Основні дослідницькі завдання магістерської роботи:

- розкрити культуротвірну функцію психологічного підходу у контексті формування образу Я;
- проаналізувати існуючі теорії особистісного розвитку і розглянути, які можливості в аналіз цього питання вносить культурний контекст;
- охарактеризувати поняття розуму та його складових (інтелекту і мислення) у західних підходах;
- розглянути можливість культурної інтеграції двох культур – східної і західної;
- розглянути можливий вклад і роль застосування східної парадигми у конструюванні образу людини.

Об'єктом дослідження є особливості конструювання образу Я людини.

Предметом дослідження є категорія розуму у східній культурній парадигмі.

Методологічну основу дослідження складають наступні принципи: це науковості - полягає у застосуванні обґрунтованих знань для аналізу питання; об'єктивності - означає різнобічність поглядів на людину і конструювання її образу як предмету дослідження, що не тільки дозволяє уникнути усталених у суспільстві стереотипів, а й дає можливість застосовувати нові інструменти; історизму – дозволяє розглянути дослідження східних джерел і застосування східних парадигм українськими дослідниками на різних історичних етапах.

У дослідженні застосовано наступні **методи**:

- **загальнофілософський метод** – завдяки якому описано царину дослідження;
- **системний метод**, який дозволив визначити систему побудування образу Я у різних підходах, де психологія і культурологія виступають як полісистемне утворення і дозволяють побачити підсистеми творення за допомогою категорії розуму;
- **метод інтерпретації**, за допомогою якого розглядалися східні джерела у прикладенні до можливостей конструювання образу людини;
- **проблемний** – розглядається можливість падіння надбань людства у царині культурного нашарування при втраченні поняття прагнення до удосконалення – проблема впливу штучного інтелекту, бездуховності, де звернення до східної парадигми допомагає запобігти цих підвалин, шляхом інтеграції різних видів знання і підходів;
- **герменевтичний метод**, який дає змогу інтерпретувати частини східних знань завдяки проникненню і розкриття смислів тексту, що дає певний ступінь розуміння текстів;
- **соціологічний** – для аналізу проведеного дослідження щодо думки про необхідність обізнаності у вченнях Сходу, яке було здійснено серед студентів Острозької академії та закладів вищої освіти м. Дніпро;

- **методи первинної обробки даних** – дозволив отримати практичні результати за проведеним дослідженням.

Наукова новизна

– вперше розглянуто застосування східної парадигми для конструювання образу людини, у побудові конструкту, який на Заході називають Я – концепцією;

- розглянуто історію вивчення і застосування східних знань на теренах України у напрямках впливу цих знань на особистість та творчість відомих українських постатей

- обґрунтовано застосування авторської моделі Я-Образу, розробленої на основі аналізу, систематизації і узагальнення літератури та обробленого матеріалу, та застосуванні власного практичного досвіду двадцятирічної роботи у науковій сфері вивчення психологічного удосконалення людини на прикладі спорту вищих досягнень, практичної роботи у семи напрямках психотерапії, досвіду створення і ведення авторських культурних програм у трьох музеях та консерваторії м.Дніпра. Де у основу моделі було взято модель особистості В.Рибалки, роботи Е.Помиткіна, розробки з 3Д тренерства, авторська програма особистісної саморегуляції, розроблена у 2018 році.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дослідження показує позитивний вплив застосування східних вчень у царині формування Я-Образу. Також практичною значимістю є проведенні пілотного опитування щодо знайомства із східними вченнями, яке було проведено серед здобувачів освіти західного регіону (м.Острого) і центрального регіону (м.Дніпро) і показало, що більшість опитаних респондентів зацікавленні у вивченні східних знань та рахують, що східні знання можуть допомогти людині в процесі вдосконалення та конструювання власного Я.

Суттєвим практичним результатом дослідження стало створення авторської моделі культурного творення Я-Образу, яка дозволяє урахувати

східний підхід і його надбання для розширених можливостей власного розвитку.

Джерельна і теоретична база.

До проблем конструювання образу людини через категорію розуму у східній парадигмі українські дослідники звертались опосередковано – насамперед досліджуючи вплив східних духовних текстів на українські літературні твори, що формували ідентичність образу людини у творенні себе – це вплив на літературні твори Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Коцюбинського – це визначено такими дослідниками, як М.Ільницький, О.Огнева, Т.Метельова. Розглядаючи конструювання образу людини, треба зазначити, що сучасні науковці у психологічному підході виокремлюють культуротвірну функцію психології як науки, віддаючи перевагу культурному контексту, який впливає на формування особистості. Це можна знайти у працях таких науковців, як І. В. Вернудіна, В. П. Драпогуз, Т. К. Гуменюк, Л. П. Саракун, Г. О. Балл, Н. А. Бастун, О. В. Губенко, В. В. Депутат, О. В. Завгородня, Ю. М. Крилова-Грек, В. Ф. Литовський, В. О. Медінцев, С. О. Мусатов, І. Є. Разделенко.

Розробкою впливу східних текстів на сучасну людину у українській науці займаються О. Борділовська, Я. Любивий, О. Ярош, А. Стрелкова, С. Капранов, Ю. Завгородній – з 2006 році при Інституті філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ створено спеціальний підрозділ для вивчення цих питань - сектор східної філософії із постійно-діючим з 2006 року семінаром дослідників східних філософій.

Піднята у роботі наукова проблема є міждисциплінарною на стику психології, культурології, філософії і сходознавства, тому досить різноплановою є спрямованість векторів ймовірних досліджень цієї царини, частину з яких представлено у роботі.

Апробація результатів дослідження.

Результати досліджень представлено у шести доповідях на міжнародній, всеукраїнській і регіональних конференціях. Це наступні:

1. Родіна Ю.Д. Конструювання ідеального образу людини через феномен позаземного розуму. XVII Наукові читання «Дніпровська орбіта» у національному центрі аерокосмічної освіти ім. О.М. Макарова Державного космічного агентства України, м. Дніпро, 26-28 жовтня 2022р.

2. Родіна Юлія Людина 21 століття – образ людини у полісистемній парадигмі. Острозькі культурологічні читання. Всеукраїнська наукова конференція, м. Острог, 31 березня 2023 р.

3. Родіна Юлія Сучасний підхід до структури особистості: психологічні аспекти та культурологічний вимір. XXVIII наукова викладацько-студентська конференція НаУОА «ДНІ НАУКИ», 15-19.05 2023 р.

4. Родіна Ю.Д. Сучасна культурна парадигма у конструюванні образу людини. Третя наукової-практична конференція «Космічні горизонти», НЦАОМ, м.Дніпро, червень.2023.

5. Родіна Ю.Д. Людина як носій культури у сучасному просторі розвитку людства. Міжнародна наукова конференція «Культура в новий і новітній час: дослідження, збереження, соціалізація», Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського. Національна академія наук України, Болгарська академія наук, 23-24 листопада 2023 р.

6. Родіна Ю.Д. Перші українські переклади східної духовної літератури. Науково-практична конференція «Сучасні тенденції соціально-гуманітарного розвитку суспільства», м.Харків, 28 листопада 2023 р.

Також положення роботи викладені у трьох публікаціях:

- Родіна Юлія Людина 21 століття – образ людини у полісистемній парадигмі. *Острозькі культурологічні читання: матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (м. Острог, 31 березня 2023 р.). Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. С.11-12.

- Родіна Ю.Д. Сучасна культурна парадигма у конструюванні образу людини. *Матеріали третьої наукової-практичної конференції «Космічні горизонти»*, випуск №1., НЦАОМ, Дніпро, 06.2023. С.39-41.

- Родіна Ю.Д. Перші українські переклади східної духовної літератури. Соціально-гуманітарний вісник: зб. наук. пр. Вип. 45. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 235-236.

Структура роботи визначена предметом, метою, завданнями і логікою наукових пошуків. Робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на 11 підрозділів. У кінці кожного розділу та у кінці всієї роботи зроблено висновки та надано список використаних джерел (124 найменувань). Є два додатки.

Повний обсяг магістерської роботи – 83 сторінки, з яких основний текст – 61 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1 Культуротвірна функція психологічної науки

Трансформація концептуальних сфер особистості та суспільства як носіїв культури на сучасному етапі розвитку людства потребує перебудови підходів до вивчення і визначення розвитку особистості як фахівцями-психологами, так і фахівцями-культурологами у руслі розуміння культуротворчої функції психології. Це дає не просто розуміння розвитку особистості у міждисциплінарному підході, а пояснює творення особистості як культурної дефініції необхідності розвитку усього суспільства, що складається з окремих людей. Це вводить і обидві ці науки більш гуманістичний підхід [2,3,5].

Категорія культури постає у такому тлумаченню як модель істинного і прикладного розвитку людини, де психіка реалізує себе істинно функціонально у прикладенні до «всесвітньо ініційованого» духовно-еволюційного підходу до свого існування на відміну від тваринного, де системи, форму і функції психіки визначаються на тому ж рівні, що і у функціонуючої тварини подібного виду.

І тоді культура людського суспільства як можливість здійсненого розвитку постає сучасним проектом, особливо актуальним під час війни України з Росією, адже воєнна агресія Росії проти української державності зазіхає на знищення саме культурно-духовного компоненту самобутності української нації і для збереження психічного здоров'я у таких важких обставинах треба здійснення нового етапу розуміння ролі людини як живого містка загально-історичної еволюції у розумінні збереження людського як культурно-історичної перспективи, де центральною ланкою є здійснена у вищих ступенях розвитку є людина [53, 93, 99].

Останні десятиліття розвиток особистості з одного боку був на гребні масового звернення теоретиків і практиків, з іншого боку лобіювався розвиток самотних структур людини [7, 8, 11]. І саме можливість спиратися на категорію культури дає можливість не тільки розглянути формування Я-

концепції, інших особистісних структур у творчому доробку відповідності до сучасних обставин. «За такого підходу макросоціальна функція психології розкривається як культуротвірна; вона має знаходити конкретизацію, зокрема, у вдосконаленні педагогічної, наукової, економічної, політичної культури, культури сімейних відносин тощо, притаманних спільнотам і особам» - як зазначають автори-дослідники з лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, що упродовж 2011-2014 років вивчали поєднання психології і культури на перетині «категорія людина» як наукову тему [41].

1.2 Формування Я-концепції у системі соціально-культурної взаємодії

Образ Я це складне динамічне утворення, яке розглядається дослідниками у різних вимірах.

Гуманістичний підхід у психології у дослідників минулого століття таких як Роджерс, Маслоу розглядали людину як цілісну соціосистему [40, 41], пояснюючи неподільність світосприйняття і поведінку теоріями самості, де виведене Маслоу поняття прагнення людини до самоактуалізації надовго затримувалось рухом по сходах задоволення потреб нижніх щаблів.

Феномологічний підхід К.Роджерса дав дослідникам теорію самості [41, 73], але наступний розвиток і застосування цих теорій не виводили людину з кола горизонталі, а значить обмежень розвитку. Внутрішня структура за цими теоріями формується у постійній взаємодії з батьками, найближчим оточенням, а значить детермінована уже існуючими у цьому колі прагненнями. Тому, коли людина вибудовує свій шлях до цілі, не дивлячись на те, що вона пробує знайти власний шлях реалізації, часто попадає у «рух по колу», що визначено соціумом як нормою прагнень сьогодення. Багато з сучасних подій показало, наскільки легко руйнуються і зникають ідеали,

норми висунуті як цінність перед ликом простих за подіями, але грізних і негативних явищ, таких як епідемія, що забирає життя багатьох, або війна.

Дослідники [50, 62] вказують на зміни, які відбуваються у сучасності у всіх – як соціально-політичних, так і культурних галузях, що вимагає від особистості вміння знаходити нові форми самоздійснення та включення особистісної життєтворчості, адже те, що є зовнішньо-формулюючим фактором руйнується з такою швидкістю, що особистість часто не встигає до кінця пройти всі намічені шаблі, або адаптуватися до ініційованих ззовні змін. Сьогодні постійно висуває вимоги бути більш адаптованим і гнучким але не дає ніяких опор.

Дослідники зазначають що проблема розвитку і визначення Я постає більш об'ємною і зазначеною у цих умовах [58, 62]. Адже у таких мінливих обставинах мова не йде про адаптацію психіки, мисленевих процесів, інших категорій дотичних до ментальності людини. Для того, щоб бути адекватним у процесах сьогодення і тим більш, щоб іти шляхом успішності, треба включення власної активності. І це відбувається у всіх процесах і на всіх рівнях, наприклад, навіть у таких подіях, як війна, яка не тільки здійснюється на нашій території, а й переходить у свою затяжну фазу – ми маємо більше ніж півтора року війни у здійсненості подій і ще невідому кількість місяців, а може й років у полі нездійсненості подій. При цьому, як зазначають фахівці, адаптація є необхідною тільки у тимчасовий і гострий період, попадання у такі обставини як війна, стихійні лиха. Далі увага дослідження переходить від адаптації до активності. І натепер вияв людини постає саме у виявленні власної активності [27, 53, 102]. Фахівці, що вивчають пережитий стрес у обставинах, що продовжують мати місце, говорять про зміну парадигми поведінки у стресі як трьохкомпонентної – «бий-біжи-замри», де перші дві є продуктивними, третя ж веде до дезадаптації – на парадигму чотирьохкомпонентну «бий-біжи-замри-допоможи». Де сама поява четвертого компонента дає не тільки вихід на інший рівень участі у подіях, а дає здійснення на істинно культурному рівні. Фактично, ця четверта

компонента є включення альтруїстичних тенденцій у діяльності і потребує здійснення не тільки на особистісному як соціальному рівні, а й обов'язковому розвитку духовної складової Я як необхідного щабля розвитку сучасної людини, яка не тільки може допомогти собі і іншим здійснити кроки успішності у намічених програмах, а вернувши собі необхідний щабель духовного розвитку, зрозуміти його по іншому в реаліях сучасного дня. Якщо раніше часто це був пошук і знаходження сприйнятної для себе теорії Божественного устрою та включення його у своє життя як слідування кимось здійсненої програми (а існування у сучасності багатьох підходів у релігійному визнанню Божественної ідеї, багатоконфесіональність і межконфесіональна незгода і навіть боротьба у межах однієї релігії, часто дає соціальний контекст слідування і реалізації ідеї Божественності у своєму житті – коли людина слідує іншій людині, яка має сан, у її прагненнях, бачення устрою релігійної громади, тощо), і це породжувало не тільки непорозуміння, ворожнечу та явища, недопустимі у царині слідування духовному; це розчиняло сутність духовного життя людини і більш затемнювало, а не висвітлювало існування Божественної ідеї у дії проявленого світу [26, 69, 97]. Натепер таке слідування ідеї божественності або ослабляє особистість, бо припиняє пошук власної сили дій і припинення пошуку розвитку власної особистості, та оставляє без допомоги у обставинах життя де багато людей не виконують вищої Етики, і суспільство в цілому живе не регуляцією моралі і моральності, а мірою соціально визначеного успіху – нажаль досі культу сили егоїзму прагнень власного Я як тілесно і соціально обумовленої істоти [46, 49, 52]. У інших випадках це робить людину войовничим фанатиком здійснення релігійної ідеї у розумінні тої верхівки, яку вона представляє, і це теж уводить від ідеї духовності і переводить особистість у царину соціально-політичних дій і звершень (часто можна побачити, що саме такими стають релігійні громади, де слідування божественності прийняло форму обов'язкових, але формальних ідеалів, а енергія дії, прагнень і серця віддається боротьбі з інаковістю і «неправильністю» у міжконфесійному або внутрішньоконфесійному полі).

Де ідея служіння вищому стає спрощеною або зникає зовсім, і на зміну їй приходить існування у складі громади майже професійної (у сенсі діяльності, що виконується – ритуалів, обрядів, здійснення відносин) [18, 20, 30, 54].

У такому випадку, особистість за ідеал здійснення образу Я має соціальні і професійні орієнтири, де розвиток людини є віддзеркаленою оцінкою референтної групи та соціуму взагалі [23-25, 45, 47].

Увага фахівців повинна перейти від формування професійної культури та фокусу уваги на самій людині як проекту соціальної значимості до формування такого власного образу «Я», який допоможе зрозуміти мета-потребою культурне здійснення людини, що реалізує її сутнісну природу.

Де образом Я стане «складна, динамічна, структурована та цілісна система уявлень особистості про себе, на основі якої вона умістовлює та організовує свою діяльність і стосунки з навколишнім світом, діє як установка стосовно себе й охоплює такі компоненти, як когнітивний, емоційно-оцінний, поведінковий, соціально-перцептивний. Його головне призначення – забезпечувати психорегуляцію взаємовідносин між особистістю і довкіллям, потенціалом і спроможностями її самосвідомості» [41, 59, 74, 75].

І прикладаючи ці положення до сьогодення, можна побачити, що не любий контекст соціального розвитку веде людину верх, є еволюційно спрямованим. У соціальному розумінні, де культуру часто вважають відмінністю нашарування певних обставин, що спрямовувало ту чи іншу течію моди і суспільного визнання, але насправді є тимчасовим, людині у точці присутності її «зараз» здається важливим рухом до розвитку саме визнане суспільством, поширене масовою культурою, яка так послужливо пропонує числені інструменти бути у цьому полі оцінки і штучних ідеалів [42, 43, 44].

Увагою мас часто заволодівають інволюційні, деструктивні викривлення так званої творчої думки. Ця тенденція є шкідливою, і веде до краху цілих систем і окремих життів, де звернення не на ті орієнтири може відкинути ціле суспільство на епоху назад.

І ми бачимо приклад цього, де країна, що порушила права людини у царині суверенності, свободи, особистісної і територіальної недоторканості, загубила усі надбання цивілізованої людини і являє лик дикуна, ведучи на території України війну, несумісну з званням не тільки людини 21 століття, а взагалі людини культурної.

Важливим кроком у цій ситуації є не тільки повернення категорії культури у соціальний контекст, а поставити культуру у визначальне положення, з точки зору сучасного існування з урахуванням незмінної сутності людини гармонійно і всебічно-розвиненої.

У даній роботі розглядається внесення таких можливостей з точки зору розвиненого розуму (що розглянемо у підрозділі 1.3) і східного підходу, який буде окреслено у розділі 2.

Тут же зазначимо, що східний підхід вносить як культурний обов'язковий аспект духовності у творення образу Я, показуючи, що розвиток у прагненні до досконалості лише матеріалістичної сторони людської природи, у тому числі, матеріалістично зумовленої частини особистості, де мотивація базується на тваринних потребах і тої частини власних потреб, що слугують просуванню бажань і задоволеності власного Его [47, 66], не ведуть до еволюційного розвитку, а завжди у історії людства ведуть до кривавих розв'язок (як то бачимо зараз).

Матеріальна досконалість не несе автоматично психологічної витонченості і не означає досконалості особистості, яка є не матеріальним творенням, але дію якої ми бачимо на матеріальному, проявленому рівні – адже удосконалення і витонченість знаряддя вбивства, вкладення у його творення матеріального ресурсу, праці, навіть творчої думки, не принесє досконалості тому хто його зробив і буде застосовувати, а зверне його особистість на шлях інволюції – його особистісні прояви стануть тваринними і навіть нижче, адже всі криваві вчинки тварин зумовлені природою, людські ж принижують природу людини і ні в якому разі не можуть бути визнаними як творення і вдосконалення власного образу Я [67, 69].

Пошуку дійсно культурно зумовлених шляхів формування образу Я присвячено подальший аналіз і наступне дослідження.

1.3 Дефініція розуму у пізнанні і розвитку людини

Розглядаючи категорію розуму і її складові, насамперед треба розвести три ключові питання розум, інтелект та мислення, що у цілому визначають когнітивні здібності людини. Це дасть можливість визначити кожне з цих понять та краще зрозуміти предмет дослідження.

Розум визначається такими складовими як свідомі і несвідомі стани, чуттєві переживання і можливість їх інтерпретувати. Іноді розум розглядають як ментальність, протиставляючи його тілесності. Науковці [70, 107, 120] пробують розглядати розум у напрямках фізикалізму і функціоналізму, де або розглядають розум як ідентичний мозку чи зводячи його роботу до таких фізичних явищ як активність нейронів [69, 101, 107]. Вивчаючи категорію розуму у різних наукових підходах філософії, релігії, психології та когнітивній науці вивчають його відмінні властивості здебільшого зводячи до напрямку позначення людського-тваринного та вирішення дефініції матеріальності-нематеріальності цієї категорії, де одні частини когніцій людини такі як сприймання, уявлення та інші дають можливості матеріального позначення і вивчення розуму, інші ж – такі як інтуїція, що теж детермінує роботу розуму, навпаки, виводять його на терени незалежності від матерії.

Розглядаючи форми розуму, мають на увазі розумові здібності як функції розуму, або те, що розум може «робити». Це різного роду когнітивні або пізнавальні процеси – не тільки мислення, а й сприймання, уявлення, уява, тощо [40, 115].

Окремо розглядають інтелект як когнітивну здатність людини виконувати ці та інші процеси. Адже розвиток Я, який детермінує систему пізнання, що у свою чергу відбувається на основі взаємодії особистості з

зовнішнім світом через виконання інтелектуальних дій, де мозок як метод застосовує моделювання як розвитку взагалі так і можливостей психосоціального розвитку. Сучасні дослідники, говорячи про такі явища, застосовують поняття інтелект, часто маючи на увазі такі його складові як емоційний інтелект і соціальний інтелект (ці та інші компоненти інтелекту розглянемо докладніше у розділі 3.1).

Відкривши факт, що саме інтелект відповідає за виконання тих чи інших функцій, певний час його співвідносили з цією здатністю, склавши тести на вимірювання інтелекту - це так звані тести на коефіцієнт інтелекту (IQ). Обширний матеріал досліджень по застосування коефіцієнту інтелекту та аналіз даних засвідчив, що те що було запропоновано як вимірюване, є тільки частиною здійснення здатності виконувати розумові операції. Частина впливових компонентів остається, так би мовити, за кадром, бо не є очевидно вимірюваною [55, 60, 74, 123]. До того ж, не дивлячись на багато спроб визначити інтелект як спадковий чи середовищний (що відображує різні грані дослідження інтелекту), не підтверджується до кінця ні одна теорія, як і описання інтелекту через поняття «книжкового» і «вуличного» розуму що відображають здатність виконувати мисленеві дії через здобуття академічної освіти – отримання знань умінь та навичок за програмою академічного навчання та через здобуття практичного досвіду, де людина діє не на рівні застосування знань та методик до проблеми, що вирішується, а на рівні практичної «самодії» прозрінь, осяянь, інтуїтивних дій, що ведуть, тим не менш, до успіху у діяльності, що виконується [1, 56, 91, 104].

Тому з'явилися нові теорії, у тому числі теорія множинного інтелекту, яку ми розглянемо у розділі три, що виводять на інше розуміння цієї категорії.

Розглядаючи ж розум через поняття мислення і застосовуючи їх у розумінні складових розвитку людини, приходимо до неможливості обмежитись до вивчення мислення на рівні тільки пізнавального процесу, що керує пізнавальною діяльністю людини [6, 9, 10, 29].

Особливого значення у розгляданні розвитку людини набуває поняття культури мислення як показника цього розвитку [57, 59].

Розглядаючи таким чином категорію розуму як розвиток трьох складових, ми приходимо до розширеного розуміння створення програм, моделей і методик, що покажуть необхідність розширених підходів до розуміння людини, і застосування практики східних підходів – у руслі вивчення східної духовної літератури, дасть новий погляд на питання, що розглядаються.

Висновки до розділу 1

Розвиток людини на сучасному етапі потребує трансформації багатьох понять, у тому числі, поняття здійсненої особистості не як осередок зосередження ресурсу для суспільства, і не як одиниці універсалізованого споживацтва, а як живу творчу силу, що детермінує культурний розвиток соціуму, і знаходить нові цілі здійснення людини 21 століття, розуміючи розвиток окремої особистості ланкою і показником розвитку людства у рамках дійсної еволюції, а не чергового історичного витка історії.

Особливо важливим є розуміння сили особистості для українців, що виборюють перемогу у війні, яка сталася несподіванкою для цифри століття - 21 століття (воно могло б бути полем інших, з точки зору розвитку, етапів і щаблів людських відносин, навіть у питаннях конфронтації і конфліктів), але є показовим для розуміння необхідності знаходження формування образу Я людини у підходах загальнолюдських і культурних цінностей, а не самісно-особистісних.

Важливим для таких нових підходів є введення культуротворчих питань до кола розглядання розвитку особистості, так як саме категорія сформованої культури є визначальною для людини нової формації. Саме високий рівень культури суспільства і людей, як її одиниць, не дозволить вертатись у епоху жорстокості, невігластва і йти людству шляхом деволуції і руйнування себе.

Формування Я образу на цих засадах потребує не стільки психологічних підходів, уже достатньо розроблених, а культуротворення у застосуванні до цих питань.

Розглядаючи поняття розуму, важливо розвести і відокремити поняття інтелект і мислення, розуміючи інтелект не тільки як інструмент пізнавальної діяльності і бази професійної успішності, у межах визначення коефіцієнту інтелекту, відомого як IQ, а комплексного поняття повноти доступу до дієвих способів вирішувати різні життєві питання. Це буде включати як репрезентативність різних систем сприймання, розведення і розуміння природнього і штучного; особистісного і міжособистісного та досягнення буття на рівні екзистенційного здійснення. Такі підходи унеможливають поняття першості штучного інтелекту як нового у технологіях 21 століття, і виводять на перший план у людині здійснення культурності.

Процес мислення також у такій парадигмі не є процесом, що обслуговує пізнавальну і професійну діяльність людини, на перший план виходить розвиток культури мислення, яка й буде визначати рівень здійснення.

РОЗДІЛ 2

СХІДНИЙ ПІДХІД У КОНСТРУЮВАННІ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ

2.1 Основні підходи до людини як проєкту у східній парадигмі

Вивчаючи можливості розглядати розвиток людини, застосовуючи східні парадигми, треба сказати, що на сході розвиток людини завжди розглядався у співвіднесенні з божественним. Тому тексти та вчення про відповідний розвиток людини є духовно-релігійні твори. При чому східні духовні погляди на людину дуже різноманітні, і залежать, найперше, від вірувань, які прийняті і навіть для кожної окремо взятої східної країни, вони численні. До основних можемо віднести індуїзм, буддизм даосизм, синтоїзм, конфуціанство, інші. З погляду західної людини здається, що в них немає сталих законів, перемішані об'єкт і суб'єкт, тощо. Але важливим у східному підході є відтворення моральності і здійсненої етики як необхідної складової еволюційного шляху [16, 17, 63, 65].

Дослідники зазначають, що на заході упродовж останнього століття відбулася інтелектуалізація розвитку з перекосом у розвиток пізнавальних здібностей і мисленнєвих структур як реалізованості можливостей мислити абстрактно-логічно, що породжує як перекоси у розвитку, порушення у соціальному співіснуванні різних людей і спільнот і з одного боку, вертає людину в уже пройдений етап конкурентності як бажаного панування і вихоплення для себе кращого, що може запропонувати цивілізація [77, 88, 105, 106]. З іншого ж – людина у західному підході постає гвинтиком системи розвитку і губить можливості особистісного пошуку та змоги не слідувати суспільно прийнятному.

Східні вірування дають більш вільний підхід до життя, спрямовують на пошук себе, на можливість не слідувати за масою і вибирати свій шлях.

З точки зору шляху розвитку більш за інші відрізняється індуїзм, так як він не тільки не нівелює особистість, а навпаки дає шляхи розвитку божественних рис і ставить людину, що досягла таких висот на один щабель з Божественною персоною (у індуїзмі аватарою) де такій розвиненій, людині, надається право спілкуватись з Богом, приймати участь у його справах, вести власну діяльність у співвіднесенні з Його справами та застосовуючи певні духовні закони [48, 75].

Такими духовними законами, за визначенням дослідників [75-77], у індуїзмі визначаються наступні:

- закон перевтілення – його вклад у розвиток людини суттєвий, так як дає істинну відповідальність, яка не спонукається суспільством або іншими людьми, так як людина постає у своєму житті спадкоємицею своїх попередніх вчинків і сама слідкує за тим, щоб не наробити вчинків, які внесуть у наступні життя різного чину дисгармонії та порушення – такі як бідність, інвалідність, зради від інших, тощо;

- закон свободи волі - людина рахуються вільною у своїх виборах втілення, життя, етики, вірувань, де моральне, етичне життя детермінується не обмеженням небажаної поведінки, а існуванням інших законів – карми, перевтілень, які будуть природнім регулятором бажаного/небажаного виборів;

- закон карми – обставини життя і народження визначені минулими вчинками і прагненнями;

- закон фокусу – енергія розвитку є відцентровою силою, що спрямовує розвитку у вибраному руслі і протиріччя у цілях та мотивації та інші розфокусовують можливості істинного зростання і планомірного розвитку⁴

- закон ієрархії – на Сході це поняття визначено терміном парампара (аналог сходів Іакова у християнстві), який показує, що особистісне зростання можливе тільки при включенні людини у ланцюжок пізнання з живих постатей тих, хто уже знайшов для себе цей шлях; і цей ланцюжок дає наставників і вчителів, які знаходяться зверху тебе і точку прикласти свої сили як свого роду перевірка чит и справді вже щось можеш для тих хто тільки підходить і включається у цей ланцюжок;

- закон вогненого зростання, який розглядає людину як трьохкомпонентну істоту де цими трьома компонентами є тіло, душа і дух; тіло визначає фізичні, фізіологічні процеси та ту частину психіки яка детермінована фізичної складовою у своїй дії, тобто це темперамент, який працює у руслі співвіднесення процесів збудження, гальмування, рухливості нервової ситеми, її інертності, тощо; душа розглядається у психологічному

визначенні як психе – це невидима сустанція так званої тонкої матерії (на сході астральна і ментальна складові структури людини), які не присутні в людині від народження, формуються прижиттєво під час зростання і взаємодії з навколишнім середовищем (характер, особистість) та формуючи власні індивідуальні відповіді упродовж життєдіяльності, такі як Я-концепція, цінносні орієнтації, привласнення суспільних ролей; та духовна складова як незалежна від обставин народження і життєвого шляху сутність, що визначає те ядро людини, яке буде формувати характер і особистість як формацію у відповідь на виклики на дію зовнішнього середовища і запити суспільства; на сході дух називають вогняною структурою (що найбільше відображення знайшло у зороастризмі, вогняній, тобто духовній, йозі, на відміну від йог тілесності (хатха його), йоги розвитку і розквіту (раджа йога), йога здійснення і розкриття структури можливостей (аштанга йога) та інших; цей закон постає у тому, що розвиток завжди постає як шлях до своєї духовної (вогняної) частини, і тільки він несе дійсне зростання і розкриття власних сил (гарною метафорою такого розвитку є квітка лотосу, яка упродовж зростання витягується до осяяної сонцем поверхні і тільки там вона отримує не тільки простір, тепло і світло сонця, а й власний розквіт [19]; якщо ж вона буде «клубитися» у товщі води, шукати «свого», не йти до визначеного зверху світла, вона перетвориться у мохнатість водорістей, і це не буде судженим повним розквітом гарної квітки; отже, закон вогненого зростання визначає обов'язкову детермінованість духовним розвитком для еволюції і змін особистості [75].

Відмінністю східних вірувань є те, що у східних релігіях завжди спираються на концепції, що не тільки впливають на соціальне життя людей, вони формують етику і мораль. При цьому, східний підхід дає гнучке розуміння природи людини і світу, співвідносячи стан свідомості людини з тим об'ємом, який вона може опанувати. Отже завжди дає можливість більше і більше заглибитись у царину власного розвитку, розширюючи можливості у опануванні його інструментами, і цим східні концепції відрізняються від

західних, де розвиток є чітким досягненням раніше складеного плану [76, 77, 89].

При цьому треба зазначити, що у східній парадигмі людина є проєктом самоздійснення, адже не передбачається, що людина буде жити за вказівками соціуму – ініціація у божествене у тому чи іншому сенсі є обов'язковою складовою шляху людини.

Практики східних вірувань дають глибоке занурення у себе у пошуках самоздійснення цієї божественної складової, що відповідає обов'язковим інтроспекції і саморефлексії західної сучасної парадигми, що спрямовує людину на успішність реалізації у житті [4, 12, 48].

Таким чином, східна парадигма дає підчас більш чіткі кроки і планові дії розвитку особистості і веде людину не шляхами жертви, страждання чим часто є шлях соціального визнання у зростанні на заході, а дає можливість йти шляхом піднесення і здобуття сили, ініціюючи звільнення від соціальних шаблонів і здобутків.

І більш за всі інші релігійні і духовні підходи до людини на сході, особистісні відповіді у сфері ефективності конструювання образу Я як необхідного самоздійснення, дає індуїзм. Адже такі напрямки як будизм, що веде людину до просвітлення шляхом розчинення власного Я, не підходить до нашого дослідження, що має на меті конструювання себе, а не руйнування особистісних структур, хай, навіть, і ригідних і звернених в минуле. Інші релігії сходу теж не є чітко вираженим шляхом розкриття людини у руслі її божественного розвитку удосконалення і віднайдення свого кращого Я [61, 64, 77, 88].

Саме індуїзм несе шляхи, визначення і методики. Розглянемо його основну «інструкцію» у цій царині – священну книгу «Бхагавад-Гіту» [117]

2.2 Бхагавад-Гіта як відтворення східного підходу у співвіднесенні людського і божественного

Розглядаючи питання розуму в поєднанні східного і західного підходів, неможливо не розглянути досвід і вчення нашої співвітчизниці Олени Блаватської, що народилась у м. Дніпро і як задачу поставила собі здобути східне знання у користування для західних людей [75]. Книги, що вона написала, і які стали предтечею багатьох наукових відкриттів і принесених нових знань, таких як відкриття атома, його планетарної моделі, природи випромінювання, здобутків ядерної і квантової фізики і хімії (це такі книги Олени Блаватської, як Таємна Доктрина, Викрита Ізіда), майоріли посиленнями і термінами ведійської культури, які, як вона вважала дають пояснюючий місток між підходами Заходу і Сходу, та дають можливість для людини необізнаної у глибоких практиках, відкрити для себе такі таємниці, які змінюють погляди на Всесвіт, соціум, власне Я. Тому для опанування цих знань, просто необхідною ланкою було знайомство з ведичним корінням текстів і за обов'язкову книгу для знайомства з шляхом удосконалення, вона вважала Бхагавад-Гіту. Навіть склала негласний заповіт після своєї смерті, кожний рік у дату пам'яті торкатися глав і знань, що наведені у цьому священному писанні індуїзму [75].

У цьому дослідженні Бхагавад-Гіта цікавить нас з точки зору допомоги людині у конструюванні свого кращого Я. Чи несе вона цю можливість? Численні звернення до цієї книги і різного роду дослідження, дозволяють сказати «так».

Дослідники рахують Бхагавад-Гіту позаконфесійним текстом, які несе загальну мудрість поєднання людського з Божественним та віднайдення ключів розвитку людської природи, знову ж таки, до божественної, розсуваючі обмеження суто людського розуму [48, 117].

Через дослідження Бхагавад-Гіти пошукачеві стає зрозумілим, де людська природа зациклює пізнання себе на обмежених типах мислення, зводячи розуміння висхідних базових речей існування до часткового,

неінтегрального розуміння, випускаючи з уваги важливі ланки законів як існування, так і розвитку.

Бхагавад-Гіта постає духовно-філософським текстом, де кожна з 18-ти глав, дає свій ключ і пояснення для подолання обмеження людської природи і переходу на новий рівень існування. Сама Бхагавад-Гіта є певним уроком людині та своєрідною картою еволюційного шляху, або, говорячи категоріями, що розглядаються у данній роботі, кроками швидкого і міцного конструювання і удосконалення образу Я [48, 51, 117]. Це такі уроки, як:

- урок усвідомленості або вміння задавати питання;
- урок милосердя або включеності серця (адже людина широкого, розвиненого розуму не буде існувати тільки на інтелектуально-логічній складовій, без цієї ступені неможливо виростити світоглядні частини особистості);
- урок служіння своїй справі, який припускає не прив'язаність до результатів, адже це обмежене бачення, результат же може бути ширше, або в іншій якості, ніж планувався;
- урок обов'язкових дій, але у співвіднесенні своєї волі з волею Бога, як розуміння обов'язкової вертикалі у розвитку;
- урок дії тонкого через грубе - прояву дій душевного і духовного через матеріальне і фізичне, що потребує не тільки поглибленого вивчення законів матерії, енергії, Всесвіту, але й практичного оволодіння маніпуляціями з фізичним (саме тому духовна підготовка на Сході обов'язково проходить із застосуванням тілесних вправ, бойових мистецтв – як то у-шу для китайських монахів, обов'язкове засвоєння кун-фу для тибетців, у славнозвісному Шао-лінському монастирі та інше).

Фактично, уроки таких священних текстів як Бхагавад-Гіта потребують багаторівневого розуміння і спонукають людину до розвитку багатовимірності у застосуванні розуму, включати те, що у сучасності називають множинним інтелектом і буде розглянуто у третьому розділі.

Адже самі індійські дослідники, які вивчають ці тексти із обов'язковою зануреністю у релігійну практику як необхідність проникнення у теоретичне знання, так визначають рівні, на яких відбувається розуміння інформації, поданої у Бхагавад-Гіті [51, 117]:

- 1) настанови, подані для розуміння кожного, з любого рівня підготовленості,
- 2) настанови гухья – мають певний рівень схованої інформації, яку можна отримати, починаючи духовну практику і знайомлячись із духовними знаннями,
- 3) настанови гухьятара більш сховані, які здобуваються уже всередині практики,
- 4) гухьятама – настанови для здобувших результат у практиці,
- 5) сарва-гухьятама – таємниці таємниць, які будуть відкриті не кожному з тих, що оволодів знанням на досконалому рівні.

І всі ці настанови даються у зжатому, тобто у закодованому вигляді - у вигляді віршованих шлок. Для їх розкодування необхідно застосовувати герменевтичний метод, який дає змогу інтерпретувати частини східних знань завдяки проникненню і розкриття смислів тексту, що дає певний ступінь розуміння текстів. Та як зазначено вище, без глибокої роботи над собою неможливо

Пошуку можливостей розробки моделей опанування комплексним конструюванням власного Я не тільки у розроблених західних підходах, а й із застосуванням знань Сходу присвячено третій розділ даної роботи.

2.3 Східний підхід на теренах України

Розглянемо застосування східного підходу на території України у минулому і сучасності.

Найперше більш менш помітне і досить масштабне звернення до індійської духовної літератури пов'язано з прізвищами видатних українських

літераторів Івана Франка, Гната Хоткевича і Лесі Українки. Іван Франко був і перекладачем деяких гімнів Ригведи, і, також, під впливом ведійської літератури, написав такі свої твори як «Сакунтала», «Смерть Гідімба», «Сунд і Упасунд» [48, 51, 61], зазначав про вплив ведійської літератури на написання їм казок. До перекладу Шакунтали поета Калідаса знаходимо і у Гната Хоткевича. Окрема низка звернень до цих текстів виокремлюється у Лесі Українки, яка не тільки створила переспів деяких з гімнів Ріг-веди, переклала деякі уривки з Бхагавад-Гіти. Вона пише підручник «Стародавня історія східних народів», консультуючись у написанні з дядьком, відомим науковцем і діячем, Михайлом Драгомановим. Цікаво, що у друкованому вигляді посібник з'явився у 1918 році в друкарні Вісмана та Мордхилевича у м.Дніпро, тоді Катеринослав. Там же з'являється і друге видання. У 1923 році за редакцією Д.Антоновича у Німеччині друкується частина «Стародавньої історії східних народів» Лесі Українки. І далі згадки про Ріг-веду та підручник Лесі Українки ми знаходимо у статтях науковців уже повоєнної України – у 1948 році у І.Романченко і у 1957 році у П.Козика, де вже Лесю Українку згадують як історика народів стародавнього Сходу [48, 51, 61] .

Для України, суто науково-дослідницьке звернення до вивчення індуїстських текстів на санскриті почалося у кінці 19 сторіччя і пов'язане з ім'ям Д. Овсянико-Куликовського, а особливо його учня, Павла Ріттера, який народився у 1872 році на Україні у Полтавській області, закінчив Харківський університет, вивчав індійську літературу і стажувався у вдосконаленні володіння санскритом у Берліні у 1895-1896 роках у професора Карла Гельднера. З 1900 року є приват-доцентом, а з 1921 – професором. Він став одним із засновників Всеукраїнської асоціації сходознавства та з 1900 року постійним членом Німецького сходознавчого товариства [36-39]. Його переклади (вперше на українську мову) зроблено не з російських або європейських текстів, а безпосередньо з санскриту і палі – оригінальної мови першоджерел.

Він перекладав гімни Рігведи і поета Калідаса, Рабіндраната Тагора і стародавні тексти Індії, саме завдяки йому з'явилися перші українські переклади духовних і літературних джерел Стародавньої Індії. Він перекладав з санскриту, палі і бенгалі і надовго прикував цікавість українських дослідників і поцінувачів до теми вивчення індійських літературних духовних джерел. Результатом його роботи стали перекладені Магабгарата і Рамаєна; гімни Рігведи і Ахтарваеда. Було перекладено Катхаупанішади і більш пізніші (VI ст.) твори поета Дандіна і Калідаса. Його відомими роботами стали: Голоси Стародавньої Індії: «Антологія давньоіндійської літератури» (робота, видана тільки у 1982 році); перекладене з палі «Вогневе казання» (Магавагга, 1,21) / (видано у 1961 році); переклад з санскриту творів поета Калідаса «Хмаравістун» (видано у 1961 році); вірші і гімни Ріг-Веди: «До лісової феї. До вітру. Космогонія» та ще інші [14, 21] (ДОДАТОК 1).

Багато з його праць лягли в основу наукових інтересів дослідників не тільки на момент його роботи, а й після відновлення започаткованих їм ще на початку 20 століття індологічних студій, що у сучасності відтворилися у діючий з 2006 року і дотепер східний науковий семінар. Його роками життя маємо 1872-1939, і, нажаль, треба зазначити, що йому не було дано продовжити і завершити початі дослідження, у 1938 році був заарештований і помер у в'язниці, і на довгі роки ця тема була закрита для досліджень в Україні.

Але, недаремно, історично, територіально, Україну у концепті Захід-Схід називають концептом «і, -і», маючи на увазі життєпростір і розташування. Так само культурні, дослідницькі, і просто вектори уваги України працювали завжди на обидва світових підходи до пізнання і існування. Здобуття незалежності відновило багато з утрачених можливостей і розпочатих ліній. Так само і лінію вивчення східних духовних літературних текстів.

У 2006 році роботу по вивченню і запровадженню східних знань і підходів було відновлено. Поповичем Мирославом Володимировичем, на той час директором Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. 15

травня 2006 року було видано наказ № 4(о) про створення в Інституті філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України сектору східної філософії. Це була його власна ініціатива по започаткуванню нового напрямку для української науки доби незалежності – дослідження філософської думки Сходу. До цього у Україні філософія і сходознавство були окремими сферами, сходознавці більше вивчали літературні тексти Сходу з точки зору філології, не вивчали вплив і значення східних концепцій. З початку існування України окремою, незалежною державою, розширилися запити на розвиток усіх сфер, тим більше наукових, але наукові інституції певний час не мали бази та фахівців з досліджень східних підходів. Крім директору, дослідженням впливу східної філософії опікувались провідні науковці інституту В.В. Лях та В.С. Горський. Після створення сектору східної філософії, який очолив О.А. Ярош, при відділі історії зарубіжної філософії за підтримки його завідуючого В.В. Ляха, почав діяти щомісячний науковий семінар дослідників східних філософій, яким став першим в Україні заходом подібного роду [36, 38, 48]. Усі ці роки він діє, його недавнє засідання 28 листопада 2023 року було присвячено 90-річчя першого перекладу упанішади українською мовою, здійсненого Павлом Ріггером і мало назву «Дослідження упанішад: тексти, смисли, рецепції», а прізвища дослідників, що приймають участь у його роботі, інституції, які вони представляють, перелік доповідей по тематичним рубрикам представлено у ДОДАТКУ 2.

За часи існування на семінарі представлені дослідження багатьох найзначніших філософсько-релігійних традицій Сходу. А у 2018 році, у листопаді, Семінар отримав відзнаку Всеукраїнського конкурсу філософських стартапів за *"розвиток принципово нового в українських умовах напрямку філософських досліджень"* - нагороду було отримано від співзасновників – організаторів - Академії публічного управління України, Соціологічного центру імені Н.В. Паніної та самого Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. Про їх діяльність зазначено наступне:

«У сучасному світі і, зокрема, в Україні, інтерес до Сходу є стабільно високим, однак далеко не завжди він підкріплений реальними науковими фактами. Тому важливою особливістю семінару з точки зору методології досліджень східної філософії є те, що в ньому беруть участь фахівці, які активно працюють з текстами відповідних традицій мовами оригіналу (санскрит, палі, китайська, японська, арабська, іврит тощо): дістаючи матеріали «з перших рук», вони мають змогу також критично оцінити результати світової науки у своїй галузі, що є необхідною складовою будьякого наукового дослідження. Прагнучи до високого наукового рівня, семінар водночас об'єднує широке коло зацікавлених, як досвідчених науковців, так і аспірантів» [14, 36, 38].

Якраз саме 2022 рік було проголошено «Роком індологічних студій в Україні до 150-річчя Павла Ріттера та 90-річчя його першого перекладу ведійських текстів. Завдяки саме його діяльності ми не тільки маємо багато зразків ведійської та більш сучасної індійської літератури [14, 37, 38]. Він започаткував школу вивчення джерел Сходу, і підняв цікавість до ведійського Сходу саме на науково-дослідницький рівень, що дало підґрунтя створенню числених наукових робіт у цій царині у наші дні.

2.4 Індійська модель розвитку людини у сучасності

Говорячи про сучасність, треба сказати з власного досвіду дотичності до сучасної Індії – її стародавні тексти натепер такі ж актуальні, як і раніше. Розсунута вертикаль розвитку людини (на відміну від соціальної горизонталі західного світу) не здійснена у своїй повноті і тому вивчення стародавніх текстів натепер є таким же сучасним, як і раніше.

До того ж, останніми рішеннями, Європейські держави і в тому числі Україна, зазначили курс на розширення співробітництва з Індією, маючи на увазі її перспективи розвитку. Вивчаючи стратегії розвитку в умовах сучасної

глобалізації вплив глобалізації на економічні системи національної економіки, науковці [1] відмічають, що Індія має потужний потенціал, що буде тільки зростати найближчим часом, про що зазначає у своїй аналітичній доповіді за 2022 рік національний інститут стратегічних досліджень [1]. У цій доповіді розглядається потенціал Індії у різних сферах та зазначається, що темпи росту Індії за короткий проміжок часу вражаючі. Все це обумовлює можливість вибудовування відносин на міждержавному рівні, і саме це відмічається у звіті.

Цей інтерес та прагнення до співробітництва з Індією визначає можливості не тільки в економічній царині, а насамперед у науковій і культурно-соціальной, адже тільки такі відносини можуть бути довготривалими, що дасть реалізувати задумане співробітництво.

Це все окреслює актуальність досліджень можливості поєднувати прагнення, наміри і підходи.

Що стосується дослідження роботи з особистістю у східному підході, то, як зазначають дослідники [48, 75, 114] східні вірування завжди впливають на культуру через їх глибоку взаємодію з явищами світу і це визначає їх значущість у багатьох аспектах людського життя. Вони сприяють різноманітності та обміну культурними цінностями у глобальному суспільстві. У тому ж аналітичному звіті, пишеться: «В умовах багатополярного світу та багатосторонньої конфронтації вона має стати джерелом стабільності, в партнерських відносинах з Індією будуть зацікавлені всі ключові центри сили та впливові гравці (США, КНР, Європа, РФ, Японія)» [1].

Для України у цьому співробітництві присутній не тільки обмін і збагачення, а, так би мовити, відновлення того, що вже було знайдено і діяло раніше, коли для справжнього еволюційного розвитку треба спочатку відтворити свою силу надбання, а потім уже рухатись вперед і вгору з позицій цієї сили. Давні зв'язки України і Індії є не тільки у впливі на діячів і літераторів. Є дослідження, які стосуються мовної свідомості прадавньої України [72]. Йосип Осецький, досліджуючий у статті «Етимологія кольорів

«чорний» та «червоний» у дзеркалі санскриту» корні відомих елементів української культури таких як кольори, що традиційно використовуються, та мовних одиниць, пише: «Застосування антропоцентричного і синергетичного ідходів і методу системного аналізу дає змогу отримати наукову інформацію про доісторичні системні соціальні процеси творення мови, які не піддаються реконструкції чи моделюванню у наш час, причому їх істинність може бути перевірена не лише на основі дослідницьких методів порівняльно-історичного мовознавства, але також історії, археології, палеогеографії, алеопсихології і навіть математичної логіки». Дослідник робить висновки, що такі елементи суто українських кольорів у своєму використанні і висхідних символічних значеннях пов'язують прадавню Україну з прадавньою Індією. І далі у спільному дослідженні з Іваном Ігнатієвим про санскрит і архаїчні топоніми як джерело історичної інформації, зазначає наступне: «природно-антропогенних систем розвитку давнього суспільства зі світу природи до цивілізації, елементами яких була особистість людини, природно-ландшафтне середовище і мова конкретних спільнот» та «відображення цих процесів реліктами слів індоєвропейської мови із лексики санскриту, що збереглися в архаїчних топонімах української мови» [72]. Дослідники роблять висновки про спорідненість систем санскритської і української прадавньої лексики, що вказує на східні морально-ціннісні культурні пріоритети і перспективність досліджень зв'язків цих двох культур.

Вивчаючи ці давноминулі зв'язки і явища можна зробити висновок, що зв'язки між ядром культур України і Індії прадавні, і формуючи майбутнє самотворення України як здійсненої держави сильних і вільних особистостей треба використовувати підходи, що дають мислити системно і показують висхідну приналежність сили української особистості як особистості духовної, що спирається у плінному сьогодні на висхідну силу духу, що була проявлена у минулому і є необхідною складовою особистості майбутнього. Застосовуючи елементи системного мислення, ми бачимо що українській культурі є близьким східний підхід до людини – людини звільненої, щасливої,

божественної. І, використовуючи досвід Індії, що за визначенням дослідників спирається на свої духовні надбання, формує у управлінні, освіті, розвитку людини сили, де осучаснення не змінює основ використання знахідок давнини, робимо висновок про можливість застосовувати східні підходи, погляди на людину і її природу у конструюванні образу здійсненої особистості, що буде діяти тут і тепер [54, 61, 112] .

Висновки до розділу 2

Східні духовні погляди на людину дуже різноманітні, але мають за спільне співвіднесення людського з божественним у розгляданні розвитку людини і дають вертикальний стрижень спрямуванню методик і підходів до особистісного зростання.

Із східних філософій і вірувань саме індуїзм і його священна духовна література – такі тексти, як Бхагавад-Гіта, не тільки дають розуміння співвіднесення людського і божественного на шляху розвитку людини, а й спонукають людину до розвитку багатовимірності свідомості, використовуючи розум, як інструмент множинного інтелекту, що підходить до людини комплексно, визначаючи її розвиток не тільки соціально-психологічними і історичними запитами, а насамперед глибино-духовними, вічними і незмінними у ядрі своєї сили, що і детермінує використання цих конструктів у конструюванні Я-образу.

Східна духовна культура і зразки духовної літератури здавна цікавили митців і діячів України, їх вивчали і перекладали такі відомі постаті як Леся Українка, Іван Франко, Гнат Хоткевич.

Україна має власну школу вивчення джерел Сходу, яку започаткував близько ста років тому Павло Ріттер і роботу якої відновлено у Україні з 2000-них років, де сучасні дослідження проводяться у міждисциплінарному вимірі.

Це ініціює застосування вивчення східних підходів у різних сферах, у тому числі із роботою над творенням особистості – конструюванням її Я-образу.

Зв'язки з індійською культурою є давніші і дають змогу викреслити риси власної сили культури.

Розвиток зв'язків з індійською культурою є сучасним спрямуванням у політиці України, що зазначають аналітичні доповіді, окреслюючи спрямування культурного і політичного шляху сучасної України на зростання потужності (це стосується як необхідністю здобуття перемоги у війні, так і курсу майбутнього розвитку країни високої культури і сильних особистостей) і зазначає Індію серед лідерів країн, зміцнення стосунків з якими буде сприяти виявленню сили і розгортанню Української державності і культури.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ У ЗАСТОСУВАННІ СХІДНОЇ ПАРАДИГМИ У КОНСТРУЮВАННІ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ

3.1 Застосування духовного інтелекту як обов'язкова складова розвитку людини у східній парадигмі

У сучасних дослідженнях для збалансування розвитку розглядають інтелект як суму складових. Загальновідомим є зараз емоційний інтелект, який дає можливість людині мати більш гнучку психіку, застосовувати емпатію, поліпшувати комунікацію. Ховард Гарднер [62, 107] ввів поняття множинного інтелекту, у якому показав, що немає єдиної лінії розвитку інтелекту людини.

Він розширив лінію розуміння і дослідження інтелекту за тим розумінням, за яким вимірювалось IQ де складені тести визначали найбільше компоненти логіко-математичного, мовно-вербального інтелекту, які є показниками абстрактного мислення і однобоко розкривають здібності людини; відокремив візуально-просторовий і тілесно-кінестетичний інтелект, вводячи поняття візуально-просторової інтерпретації та розпізнання інформації через сигнали тіла, які завжди більш правдиві у інформаційному полі, бо хоч працюють через коди тіла, не змінюють ці коди відповідно до соціальних запитів (та відповідають певним репрезентативним системам сприйняття); додав музичний інтелект, як володіння ритмом і вміння сприймати, обробляти і маніпулювати інформацією у вібраційних кодах, які дають доступ до всього іншого світу, адже все у світі, включаючи психічний простір, має хвильове вираження з певною частотою коливання; також він ввів два «психологічні» інтелекти: міжособистісний і внутрішньо-особистісний, які дають доступ до ментальної діяльності, адже психологічні блоки, комплекси, непроясненості або блокують розумову діяльність, або викривлюють, породжують ланцюги нейронів, які психофізіологи називають «нейронними граблями» певні стереотипи у мисленні і поведінці і лакунами бездіяльності – коли діяльність, у тому числі розумова, не може виконуватись із-за психологічних блоків; ще два види інтелекту натуралістичний

(природний) і екзистенційний, які є більш тонким налаштуванням розуміння життя, де перший дає проникнення у оточуючий світ на рівні природи і чутливості до неї, а другий – дає дотичність до вищих сфер і охоплення світоглядних сфер життєвого сенсу, що фактично виводить людину на духовний рівень існування, розглядаючи духовність як необхідний компонент розвитку не тільки сенсів у певних частинах життя, а як обов'язкова складова комплексного поняття.

Отже, за визначенням Гарднера [62, 120], інтелект є сумою складових, де важливою є екзистенційна складова яка теж визначає розумові здібності і вносить немалий внесок у формування здійсненої, зрілої людини. Цікавим є момент, що деякі дослідники настільки не розуміють ролі вищої складової у сучасному полі розвитку людини, що використовуючи теорію Гарднера, яка налічує дев'ять типів множинного інтелекту, роблять теорію 8 типів. Викреслюючи саме екзистенцію як «недоладну» (це такі дослідники, як Наталія Лавриченко з Інститут педагогіки НАПН України []). Це урізає можливості людини, і робить конструювання власного образу урізаним.

Але духовність як категорія людського буття, зумовлює не тільки трансцендуючий, а й комунікативний характер, виражає здатність людини до творення культури й самотворення. Духовність з одного боку допомагає людині пізнати і розвивати себе більш повно, з іншого ж, як зазначають такі сучасні дослідники цієї категорії, як І. Маршалл, Р. Еммонс, показує у своїх дослідженнях типів інтелекту Х. Гарднер, визначає Р. Гріффітс, і В.Ф. Дідріх та багато інших [94, 92, 103], саме духовність і її розвиток, а не просте введення емоційної складової на рівні позитивного мислення і емоційного інтелекту, дають змогу і порозумітись, і дійти згоди у різних питаннях у сучасних реаліях конфронтацій, лобювання своїх інтересів і навіть війн, як-то повномасштабна війна з Росією, що розпочалася у 2022 році. Якщо позиції учасників війни визначені, то для світової спільноти постає поняття вибору, яким чином приймати участь у таких подіях, і як розцінювати те що відбувається. І на рівні емоційного або соціального інтелекту, можна бути

залученими до активної участі і допомоги. Але ці речі не можуть протистояти як ідеології (яка не просто агресивна, а підступна і майстерно маскується), через що, навіть деякі сучасні філософи і культурологи шатаються у оцінці подій, що відбувається. Також відіграє роль часова складова подій, адже те, що на початку подій розцінювалось як необхідність допомоги людяності, з плином часу губить актуальність для далеких і відсторонених учасників подій, і вони перестають надавати допомогу, або розуміти свою причетність. І тільки духовна складова розуму здатна пояснити весь об'єм подій, пояснити часові межі, які соціально-побутовому розуму можуть здатися занадто великими та розширити поле і розуміння, і участі до єдиного поля понять і умов, співвідносячи себе не з окремою нацією, з якою або є, або немає дружба і певні політичні відносини і угоди, а сформуванню єдиного світового поля, зрозумівши себе як учасника певного історичного періоду, що проходить людство у своїй єдності.

З кінця 20-го століття (а саме з 1997 року), науковцями (Діаною Зоар та її прибічниками) було введено поняття духовного інтелекту [74], який додав об'єм у поняття розвиненої людини і можливостей розвитку і застосування розуму та наблизив до східного підходу у розгляданні категорії розуму. Цей термін врівноважив систему поняття розуму через доповнення верхівки, яка більш ніж системи ментальних, соціальних внутрішньо-собистісних конструкцій, наблизила поняття розвиненої людини до балансу і гармонійності.

На заході під поняттям духовного інтелекту насамперед розуміють наявність розвиненої інтуїції, яка допомагає глибше розуміти світ, подолати егоїзм через внутрішню спонтанність, дозволяє вийти за межі соціальних упереджень, бути вільним від соціальних стереотипів. Адже психологи уже на кінець 20-го століття уже дослідили і сформулювали багато законів, за якими психіка попадає у пастки навіювання і стереотипізації – це такі, як закони інерції, установок, домінанти, тощо. Духовний інтелект не є якимось штучним надбанням, це істинна природа людини, і це не якісь майбутні властивості,

парапсихологічні, або могутні, які чи то дають, чи то вимагають від людини щось специфічне.

Насправді, це та вертикаль розвитку, яка є необхідною складовою досягнення успіху у житті. За визначенням дослідників, що вперше розробили і зараз розробляють це поняття [70, 74, 75], це та частина інтелекту, що відповідає за віднайдення сенсів і формування цінностей. Такий вид інтелекту дозволяє опанувати знання у більшому об'ємі, добавляючи духовну вертикаль у дослідженні себе і світу і це не суто про відкриття для себе релігійності та божественності у повсякденності – це осягнення нових горизонтів і найперше це діє у пізнанні і науці.

Розвиток уваги до духовного інтелекту є феноменом, що наближує у спільному предметі дослідження східну і західну парадигму. Адже саме у східній парадигмі для успіху, осягання, вміння бути на рівні вищих вмінь і використання висхідної природи, треба застосувати вихід за межі суто людського, а значить тих складових інтелекту, що є соціально детермінованими. Духовний же інтелект, за визначенням дослідників не просто дає оволодіння ціннісною стороною знання, він дає інший тип існування, за визначенням дослідників, не тільки розум ментальний, а й розум серця але це і є ступінь розвитку людини у східній парадигмі.

Таким чином введення поняття духовності у сенсі розвитку людини дає нові можливості говорити про самотворення, а отже конструювання образу Я і виводить з західного розуміння ролі розуму як розвиненого інтелекту.

3.2 Дослідження відношення до необхідності інтеграції західного і східного підходу у сучасних здобувачів вищої освіти

Для дослідження відношення сучасних здобувачів освіти до необхідності знати не тільки західні, а й східні джерела, було проведено анкетування за допомогою Google форм у двох містах України з різних регіонів. Це західний регіон (м.Острого) – було отримано відповіді 32 здобувачів вищої освіти Національного університету «Острозька академія». Другим місцем дослідження стало м. Дніпро, що відноситься до центрального регіону – було отримано 32 відповіді здобувачів вищої освіти Технічного університету «Дніпровська політехніка» та здобувачів-спортсменів Придніпровської державної академії фізичної культури і спорту – разом 64 респонденти. Це дозволило провести пошукове дослідження з означеного питання.

Ввідним описом до анкетування було наступне: *«Це опитування проводиться в межах роботи над написанням магістерського дослідження «Конструювання образу людини через категорію розуму у східній парадигмі». Опитування має на меті отримати вашу суб'єктивну думку про важливість знання щодо східних вчень в системі вищої освіти України та наявність вашого інтересу у цій царині. Будь ласка, відповідайте так, як думаєте саме ви».*

Контингент здобувачів, що відповіли, за анкетними даними наступний: це 84,4 відсотків жіночої статі, 15,6 відсотків чоловічої з міста Острога, за освітою 59,45 % мають неповну вищу освіту; 37,5 % середню вищу освіту, 3,05 % середню спеціальну; за віком це 84,4% молодих людей віком 18-23 роки і 15,6% до 18 років. З міста Дніпра у дослідженні взяли участь 78,1% жінок, 21,9% чоловіків, з яких 71,9% мають неповну вищу, 18,8% середню, 9,3% середню спеціальну і вищу освіту (приймали участь здобувачі, які отримують другу вищу освіту, за віком – 96,9 % це вікова категорія 18-23 років і 3,1% вище 35 років.

За спеціалізаціями контингент представлено на рис.3.1 і 3.2.

4. Спеціалізація по професії

32 ответа

Рис.3.1 Спеціалізації за професією, що отримують здобувачі (м. Дніпро)

Це досить різноманітний склад Дніпровських здобувачів, де все ж таки більшість, а саме 53,1 відсоток це гуманітарна спрямованість і культурологи, що теж до неї відносяться (цікавим було виокремити частку людей, що спрямовані на вивчення різних джерел за фахом, отже з них 12,5% культурологів і 40,6% просто гуманітарна спрямованість); 31,3% це спортивні спеціалізації, які здобувають професію тренера і педагога фізичної культури, тож зацікавлені у розвитку особистості, розуміння людей, і 15,6% інші спеціалізації.

Що стосується респондентів з міста Острого, тут більш однорідний склад – 28,1% культурологи, 68,8% гуманітарні спрямованості, тільки 3,1% інші спеціалізації.

Спеціалізація по професії

32 відповіді

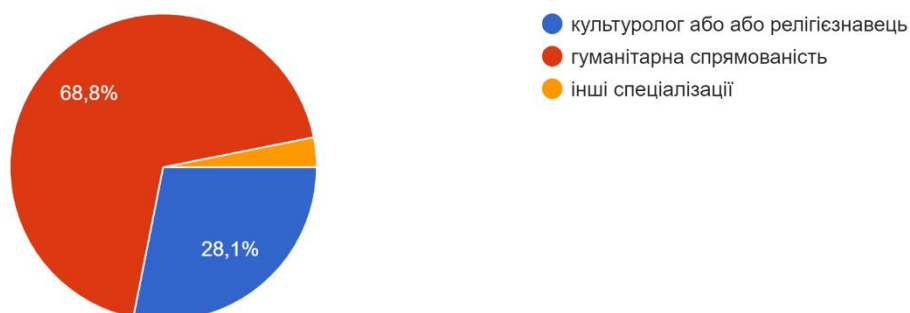

Рис. 3.2. Спеціалізації за професією, що отримують здобувачі (м.Острого)

За первинним знайомством із східними духовними літературними джерелами розподілились наступним чином (рис.3.3 і 3.4).

Чи знайомі ви зі східними духовними літературними джерелами
32 відповіді

Рис. 3.3. Знайомство із східними духовними літературними джерелами здобувачів м.Острог

5. Чи знайомі ви з якимось із східних джерел?
32 ответа

Рис. 3.4 Знайомство із східними духовними літературними джерелами здобувачів м. Дніпро.

Будемо порівнювати знайомство контингенту двох регіонів:

28,1% з міста здобувачів з міста Острого і 15, 6% з місто Дніпро не знайомі взагалі з такими джерелами. Ще 31, 3% відсотка респондентів з Острога та 25% м.Дніпра знають тільки назву одного або більше таких джерел. Зовсім однакова кількість респондентів – по 28,1 відсотку у кожному з регіонів читали цитати або положення з таких книг у переказі інших людей. Та тільки 12,5% респондентів м. Острого і більше ніж в 2 рази, а саме 31,3% респондентів м. Дніпро читали особисто такі джерела. Ці дані говорять, що у центральному регіоні більше цікавляться східними духовними літературними джерелами, і, відповідно, ознайомлені з ними.

Далі було досліджено думку, чи вважають респонденти, що сучасна людина повинна бути обізнана у вченнях як східних, так і західних (відповідно рис.3.5 і 3.6), на що отримано майже однотайну думку, що «так». Це 96, 9% респондентів м.Острого і 81,3% (переважаюча більшість) відповідей респондентів м. Дніпро. Ні з одного регіону не було відповідей «ні», а був невеликий відсоток відповідей «не можу сказати».

Чи вважаєте, що сучасна культурна людина повинна бути обізнанаю як і з східними, так і з західними вченнями
32 відповіді

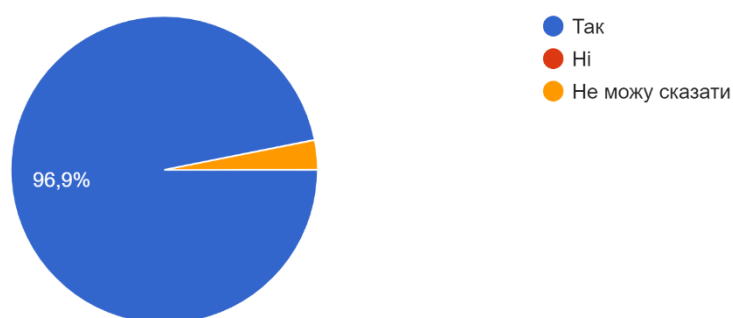

Рис. 3.5. Відсоток відповідей здобувачів м.Острого щодо необхідності сучасній культурній людині бути обізнаною як з західними, так і з східними вченнями.

6. Чи рахуєте що сучасна культурна людина повинна бути обізнана у вченнях і східних і західних
32 ответа

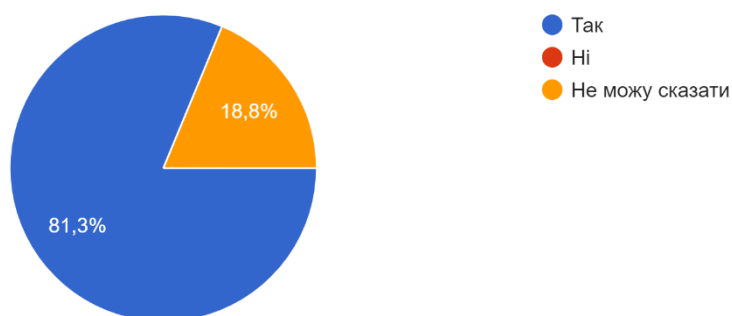

Рис. 3.6. Відсоток відповідей здобувачів м.Дніпро щодо необхідності сучасній культурній людині бути обізнаною як з західними, так і з східними вченнями.

Далі досліджувалась думка, чи можуть східні знання допомогти людині в процесі вдосконалення та конструювання власного «Я» (рис.3.7 і 3.8). На що переважна більшість респондентів східного регіону (місто Острого), де склад учасників опитування майже стовідсотково (97%) гуманітарна спрямованість, а саме 84,4% опитуваних відповідь «так».

Чи вважаєте ви, що східні знання можуть допомогти людині в процесі вдосконалення та конструювання власного «Я»
32 відповіді

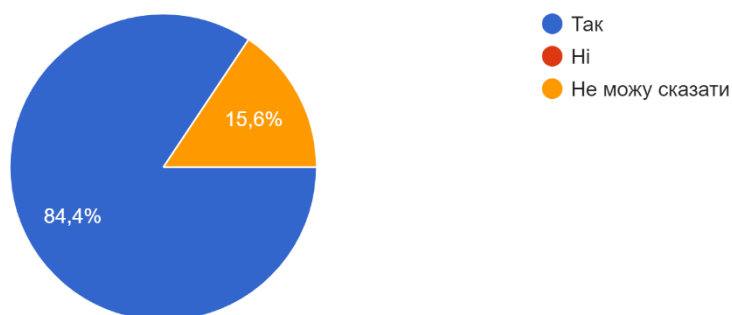

Рис. 3.7. Відсоток відповідей здобувачів м.Острого за питанням, чи можуть східні знання допомогти людині в процесі вдосконалення та конструювання власного «Я»

Респонденти центрального регіону, де серед опитуваних тільки 53% гуманітарна спрямованість, у 59,4% відповідей «так», що значно менше, порівняно з попереднім регіоном, хоча це теж переважна більшість респондентів, які вважають, що східні знання можуть допомогти людині у побудуванні свого кращого Я.

7. Чи рахуєте ви, що східні знання можуть допомогти людині у побудуванні свого кращого Я
32 ответа

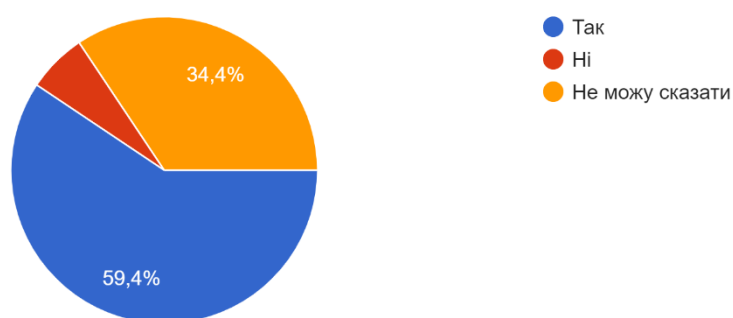

Рис. 3.8. Відсоток відповідей здобувачів м.Дніпро за питанням, чи можуть східні знання допомогти людині в процесі вдосконалення та конструювання власного «Я»

У респондентів з м. Острог немає відповідей «ні», у респондентів з м. Дніпро це досить малий відсоток відповідей – усього 6, 2%.

Останнім досліджувалось питання, чи хотіли б здобувачі познайомитись із східними вченнями або розширити свою обізнаність, якщо таке знайомство вже сталося. Отримані результати представлено на рис. 3.9 та 3.10. відповідно.

Чи хотіли б ви познайомитись із східними вченнями або розширити свою обізнаність
32 відповіді

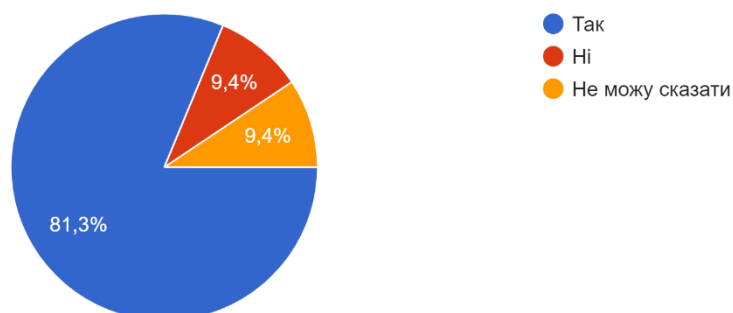

Рис. 3.9. Відсоток відповідей здобувачів м. Острог щодо бажання розширити обізнаність із з східними вченнями.

За отриманими відповідями на це питання 81,3% здобувачів Острога, хотіли б познайомитись, або знайомитись далі з такими джерелами, і тільки 9,4% ні. Що стосується м.Дніпро – це 75% бажаючих і тільки 3% ні. Решта не можуть сказати.

8. Чи хотіли б ви познайомитись із східними знаннями або розширити свою обізнаність
32 ответа

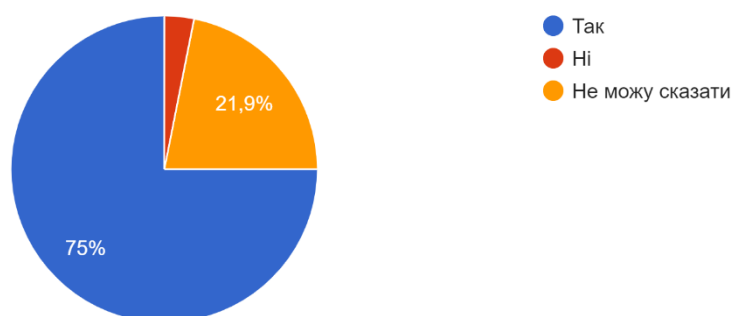

Рис. 3.10. Відсоток відповідей здобувачів м.Дніпро щодо бажання розширити обізнаність із з східними вченнями.

Отже, дослідження показало, що більшість опитаних респондентів зацікавленні у вивченні східних знань та рахують, що східні знання можуть

допомогти людині в процесі вдосконалення та конструювання власного Я. Що дає змогу зробити висновок щодо результатів пошукового дослідження, які наголошують про позитивне ставлення до необхідності інтеграції західного і східного підходу у сучасних здобувачів вищої освіти двох досліджених регіонів України.

3.3 Створення авторської моделі культурного творення Я-Образу

Враховуючи все вище досліджене, приходимо до створення моделі Я-образу, яка до відомих трьох компонент, на які спираються західні науковці [] – це когнітивний, поведінковий і афективний компоненти (у деяких випадках це два – когнітивний і поведінковий), буде обов'язково мати компоненти, що ураховують складові духовного інтелекту, враховуючи співвіднесення людського і вищого у конструюванні особистості.

Творення моделі відбулося на основі аналізу, систематизації і узагальнення літератури та матеріалу, що представлено у попередніх розділах та застосуванні власного практичного досвіду двадцятирічної роботи у науковій сфері вивчення психологічного удосконалення людини на прикладі спорту вищих досягнень – матеріалу дисертаційної роботи «Удосконалення психологічної підготовленості яхтсменів високої кваліфікації на основі прийомів особистісної саморегуляції», яка була захищена у 2018 році [] практичної роботи у семи напрямках психотерапії, у тому числі таких як «Мистецтво в дії», «Терапія творчістю» та інші. Також досвід створення і ведення авторських культурних програм у «Музейному центрі Олени Блаватської та її сім'ї», музеї «Літературне Придніпров'я», «Придніпровській консерваторії музики», м.Дніпро.

У основу лягли модель особистості В.Рибалки [78, 79], роботи Е.Помиткіна [76, 77], розробки з 3Д тренерства [57], авторська програма особистісної саморегуляції [82-87].

Рівень II К. Ментально-розумова культура людини - це культура на рівні застосування множинного інтелекту, де визначеними складовими крім мовно-вербальної, абстрактно-логічної, математичної складової (ті, що зазвичай тестується у тестах на IQ), та складових, відповідних роботі репрезентативних систем по сприйманні дійсності, що входять у перший рівень (це такі як візуально-просторова, тілесно-кінестетична), є наступні:

- емоційна – володіння емоціями не на рівні відключення/переключення, відсторонення та методик-кнопок, що переключують і переналаштовують психіку, а сформованість і багатство емоційної сфери; розвиненість не тільки емоцій як компонентів психічної діяльності, а сформованість і розуміння усіх емоційних явищ – емоційний тон, як атмосфера навколо; суто емоції; більш глибокі і сформовані відчуття; психічні і емоційні стани. На цьому рівні психоедукацією є обізнаність у емоційних явищах розуміння їх складної багатокomпонентної системи, вміння відокремити свої емоції від емоцій інших, розуміти емоції інших;

- вольова - включає формування саморегуляції на рівні свідомих впливів, а не тільки вправ по типу аутогенного тренування, тощо; виховання вольових якостей не на рівні дисциплінарного аспекту (повинен, можу заставити), а на рівні впевненого володіння своєю психічною діяльністю у розумінні своїх сил та напрямків їх тренування;

- соціальна – включає уміння бути успішним в соціумі на рівні розуміння інших людей і взаємодії з ними;

- ментально-екзистенційна – включає розуміння сенсу існування людини і світу, вміння вибудовувати ментальні конструкції для опрацювання цих категорій;

- вміння опрацювати інформацію, що стосується існування природи комплексно, а не тільки на рівні зондування властивостей оточуючого середовища.

Це все складові множинного інтелекту, які є необхідною ментальною культурою здійснення людини на рівні успіху у сучасному суспільстві, що

існує у певному часі і складається з певних компонент. Фактично, це і є культура особистості у чистому вигляді, якщо за особистість розуміти не всі рівні здійсненності, а те як визначають категорію особистості психологи – соціальна зумовлена структура, що виникає на певному рівні розвитку людини – навчанні і діяльності у соціумі, засвоєння його культурно-історичного досвіду.

Цей рівень визначає для людини ступінь пізнавасності і розкриття власного Я.

Рівень III К. Культура духовної реалізації Вищого Я - це культура людини на рівні Вищої реалізації. Це і є рівень істинної самореалізації і самоактуалізації особистості у повноті можливостей.

Для цього третьою базовою структурою визначаємо свідомість у визначенні рівня духовного здійснення, усвідомлення та присвоєння рівня ступінь співвіднесення людського і божественного – це рівень дії розширеної свідомості. Це ступінь виходу у поле надможливостей, де ключем виходу у цю царину є можливості розуміння поняття служіння як необхідна сходинка діяльності (за східним духовними текстами такими як Бхагавад-Гіта, упанішади, інші) та інші.

Це реалізація духовного компоненту компоненту людського життя не в рамках релігійної чи спеціальної діяльності, а на рівні застосування до власної діяльності, що виконується «тут і тепер».

Заслуговує на увагу у розгляданні третього рівня модель ЗД тренерства, де у спорті вищих досягнень обов'язковим є застосування рівня серця, що дає цілісність особистості спортсмена і можливість діяти у повноті досягнень, де рівню серця відповідає рівень застосування духу (у тому числі духу спорту і чемпіонства, без якого неможливо здійснення на рівні високих досягнень). У спорті це вважається зміною парадигми, сучасною парадигмою, яка вирішує питання обмеженості правилами і фізичною діяльністю і дає спортсмену діяти на рівні здійсненої самоактуалізації, яка у спорті відповідає олімпійському рівню, а саме олімпійську культуру розглядають у теорії спорту як духовну

культуру, яка включає історичний світоглядний компонент і розкриває духовний зміст спорту як розкриття повноти потенціалу можливості людини з обов'язковим розкриттям духовної складової, без якої не відбудеться розуміння духу спорту як вищої людської етики досягнень, недаремно олімпійців вважають миротворцями, а не руйнівниками, і вища реалізація спортивної творчості це не перевод агресії між суперниками у мирне русло (тоді б це лишало спорт на рівні деструкції, яку включає неправильне розуміння спортивної діяльності) а спільна світова діяльність по виявленню миротворних можливостей людини і прагнення відбутися першим, показавши силу своєї країни у такій діяльності.

Цей рівень визначає для людини ступінь самоактуалізації і самореалізації власного Я.

Такий підхід дає можливість переводу розвитку Я у царину культурного впливу на особистість, і культурного ж її здійснення, де творення образу людини у процесі формування її особистості можна визначити як формування трьох культурних складових (визначення трьох К, рис.3.12):

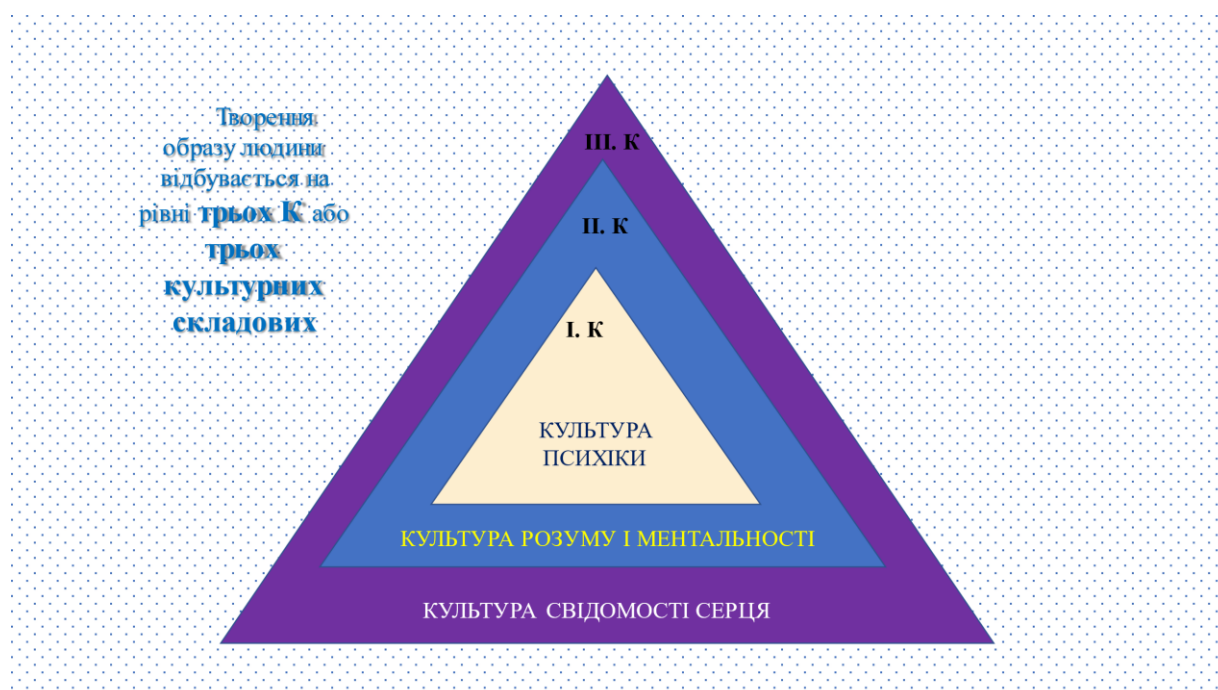

Рис.3.12 Творення культурного образу людини на рівні ТРЬОХ К

КУЛЬТУРА ПСИХІКИ (опанована психофізіологічна складова дії усіх психічних складових – психічних процесів, розкриття психічних властивостей, опанування психічними станами, регуляція їх).

КУЛЬТУРА МЕНТАЛЬНОСТІ І РОЗУМУ (особистісно-ментальна складова, де другою базовою структурою визначаємо розум у понятті множинного інтелекту, а особистість націлена на опанування сентальними структурами пізнання власного Я, що дасть вольову силу дії з власного поля цілей, і розуміння власної особистості не з оцінювання соціумом, відповідно висунутим критеріям успішності, а відшукавши внутрішні орієнтири власної сили).

КУЛЬТУРА ДІЮЧОЇ СВІДОМОСТІ СЕРЦЯ або **СВІДОМОСТІ СЕРЦЯ** (духовна складова, що є стрижнем розкритих сил, переходу у царину пізнання і виявлення власних надможливостей та сформованість таких вищих утворень у проявленій діяльності людини як альтруїзм, розширена свідомість, розуміння діяльності, що виконується як служіння (самій діяльності, суспільству, країні, людству, ідеї розвитку, Всесвіту, тощо).

Ця модель відповідає східному підходу до людини та конструюванню її образу за допомогою розуму у розумінні обов'язкової духовної надбудови як розкриття цілісності усіх сторін особистості, застосування розуму у межах доповнення свого образу, необхідного холістичного підходу, без якого неможливо опанування силою дії у сучасних реаліях.

3.4 Можливості культурної інтеграції у конструюванні дієвого образу сучасної людини

Отже, виконане дослідження показало, що просто перехід від однієї історичної епохи до іншої не просуває людину у напрямку розвитку. Розвиток, який задіює всі структури людини, обов'язково повинен включати складову духовного розвитку. Духовний розвиток це та вісь, що поєднує всі складові особистості і переводить людину від тягара самоті [33, 85, 87, 121].

який людина несе за собою із століття в століття, і який залишає їй вимір тваринності, не дає їй вийти на ступінь нового культурного виміру того, що у різних епохах називали «людиною майбутнього» [15, 69, 110]. Відповідаючи на питання, чому так здійснюється і де знайти можливості здійснення образу людини нової приходимо до поняття ідеальності не у сенсі утопії що не може бути здійсненою. Але тут постає інше питання: чи є в голові у сучасної людини хоч один позитивний сценарій розвитку? Чи висунув хтось із науковців, хай утопічні, але варіанти як людство може створити нову епоху і яким у ній воно повинне бути?

Розглядаючи майбутнє ми розглядаємо можливості застосування штучного інтелекту, відсікаючи загрози для людини економічні, як-то втрати місць, політичні, педагогічні, але губимо з уваги вектор що з своїх можливостей повинна розвинути людина, щоб цього не здійснилося.

Доречною є навести метафору боротьби світла із тьмою яка насправді не є справжньою боротьбою. Бореться тільки тьма з тьмою або сірість з тьмою. І ми бачимо це на багатьох прикладах існування. Також це відображено у культурологічній, особливо у проєктній діяльності. Коли вибором при подачі на грант є відтворення смаків і уподобань таких сучасних реалій як толерантність долюбих виборів існування соціального, сексуального, де боронячи право бути любим навіть якщо це вже на межі або за межою дозволеного, де не просто дозволяється одним робити, щоб їм не заманулось і переслідується люба нелояльна думка щодо цього, але немає захисту від

впливу навіювання, моди, особливо якщо річ іде про не дорослу, ще не визначену ментальність. Тому не рідким вибором у відданню переваги на грант у царині культурних проєктів є просто модна тема однополіх відносин, і з усіх поданих проєктів танцювальних, художніх, розвиваючих вибираються полотна на вказану тему не кращої якості.

При такому розвитку подій у майбутньому треба буде лобіювати проєкти захисту класичного мистецтва, гармонійних природніх зображень і кольорів.

Привабливою, особливо для молоді, що ще не сформувала стрижень відповідальності у практичному досвіді життя, стала ідея існування людини з суперздібностями, яка може задовольняти любі бажання, але не відповідати за здійснення бажань інших [28, 32, 67, 118]. Сучасні психологи визначили тенденції викреслення з трійки Я повинен – Я можу – Я хочу, саме частину «Я повинен» без якої насправді важко реалізувати свої «Я хочу цивілізованим етичним способом».

Останні події перебування у році 2022 показують що розвиток людини перебуває все ще на щаблі первісних прагнень, де головними мотивами є егоїстичне задоволення власних потреб і забаганок, агресія і страхи є провідними емоціями, які дають енергію дії» [30, 31, 103].

Але чому так і де шукати можливості, здійснення людини «людської» а не тваринної? І чи не настав час знову звернутись до поняття ідеальності як ідеї людини, що розвивається не у площині суспільства високого споживацтва і гедонізму а у вертикалі високих прагнень, що бурхливим розвитком техногенної сучасності викинуто за борт суто людського і споживацького.

Сучасне покоління яке подорослішало «із телефоном у руках» називають цифровими аборигенами. З одного боку така суцільна діджиталізація визиває питання, адже загальновідомо, що у теперішньому просторі відео цінується більше тексту, але ніхто не буде дивитись великі відео і під сумнівом можливість опанування класичними знаннями, устрій яких потребує часу і заглибленості. З іншого, за дослідженнями психологів, сучасна

молодь, це не просто «Зміна ціннісних орієнтацій» [54, 85, 87, 112], коли не діють старі системи, де «ціннісні орієнтації молоді формуються в процесі соціалізації під час засвоєння нових знань та соціально-психологічного досвіду і виявляються у цілях, інтересах, переконаннях, спілкуванні і діяльності особистості. Реалізуються вони у процесі життєдіяльності та підтверджуються або відкидаються життєвим досвідом», адже відео діджиталізація породжує кліповість індивідуального споживання. З іншого боку, дослідники сучасності зазначають, що одночасно сучасні молоді люди більше цінують відкритість, готовність до діалогу, цінують щирість, відкритість і неординарність. Це дає передумови включення поняття ідеальності, де особистість нового часу постає не так новою як чистою від ригідності і стереотипів. І тому поняття ідеалу вільного від нашарувань віджившого закріпачення негнучкого ригідного за минулі століття не повинен бути суто соціальним, а спрямованим на те в людині, що не змінюється, але завжди є актуальним. І східний підхід, як його розвинуто у індуїстських вченнях [56-58, 103] дає можливість розсувати кордони соціальної людяності з усіма і привабливими рисами первинного сімейного розвитку, так і створенню шляху до ідеалу божественної етики і божественної волі.

Що вирішує питання проблемності людини бездуховної, яка хоч і прагне до соціальної успішності і здійсненності, але не може вийти за межі свого споживацького «хочу» як у царині економічно-матеріальних потреб, як у царині спілкування і соціальних зв'язків, так і обмежень кордоном успішності у сучасному їй суспільстві, де захист і покарання може налагатись на інших за якісь провини, але ніхто не захистить від падіння власної бездуховності і не покарає упадок душі, що не дає вийти з кола проблем знеціненості насамперед себе і свого шляху, що хоч і транслюється на суспільство, але насамперед породжує внутрішню пустоту і самотність, що за дослідженнями А. Г. Скок, О. Ю. Дроздова, Т. В. Данильченко [55-58] дуже характерне для сучасної молоді.

І культурна інтеграція західного і східного підходів у конструюванні самоствореної людини дає можливість вийти за обмеження суто західного підхода до розвитку особистості, добавивши ідеальність у прагненні до високого божественного ідеалу ставить на природне місце гармонійність законів, на які буде спиратись особистість, що прагне розвитку .

Недаремно вивчення східних літературних духовних джерел на такий великий відсоток викликає інтерес у сучасної студентської молоді любих спеціалізацій, як показало пілотне дослідження, наведене у розділі 3.2.

Висновки до 3 розділу

У сучасній культурній парадигмі, що відповідає існуванню у 21 столітті, важливим є не тільки розвиненість людини у площині її діяльносної та особистісної успішності, а й знаходження балансу усіх складових, що обумовило актуальність дослідження.

Матеріали, розглянуті у розділі дали змогу побачити інші грані застосування розуму для конструювання образу Я, де необхідною складовою є не тільки більш широке розуміння самої категорії розуму, урахування положень теорії множинного інтелекту Гарднера, а звернутись до поняття духовного інтелекту саме як необхідної ланки у сучасному розвитку людини.

Розглянуті питання, матеріали дослідників свідчать, що саме духовна складова розуму дає не тільки розширення свідомості, інтуїції та трансценденції у житті людини, а має практичний аспект позитивного вирішення багатьох задач і запитів сучасного існування.

У тому числі саме духовний інтелект і духовність як категорія дає можливість запобігти існуванню у 21 столітті війн на засадах минулих допотопних методів агресивного жорстокого задоволення власних бажань і інтересів.

Таким чином, духовність, як наявність інших складових у формуванні особистості - таких як божественне Я у складі діючих ролей людини (у тому числі як складова множинного інтелекту), відповідають сучасним західним запитам на існування, розвиток і вирішення нагальних проблем.

У розділі показано позитивне ставлення до вивчення східних вчень з метою розширення культурної освіченості та розширення можливостей у формуванні власної особистості молоддю, що здобуває вищу освіту у двох різних регіонах України (західного та центрального), на що вказує проведене пошукове дослідження щодо знайомства із східними вченнями та їх значення для роботи з удосконалення особистості.

Проведені дослідження дали підставу створення авторської моделі культурного творення Я образу, яка вводить 3 рівня культурного творення особистості: рівень пізнавально-поведінкової культури людини (I К), рівень ментально-розумова культура людини (II К), рівень культури духовної реалізації Вищого Я (III К), що вводить підхід, який дає можливість переводу розвитку Я у царину культурного впливу на особистість, і дає підставу створити формування образу у межах моделі 3К

КУЛЬТУРА ПСИХІКИ - КУЛЬТУРА МЕНТАЛЬНОСТІ І РОЗУМУ –

КУЛЬТУРА ДІЮЧОЇ СВІДОМОСТІ СЕРЦЯ або СВІДОМОСТІ СЕРЦЯ

Працюючи у цій моделі, ми можемо використовувати усі надбання східної думки, що стосуються роботи з людиною і наведено у східній духовній літературі.

У результаті отримано свідчення про можливість застосування східної парадигми у конструюванні образу Я у наших реаліях.

ВИСНОВКИ

Розглянуто ракурс зміни парадигми у існуванні людини як розвиненої істоти, що детермінується не тваринними проявами задоволення потреб, а здатна бути представником людини культурної на теренах 21 століття.

Існування людини у 21 столітті приводить до повернення первісних нерозвинених структур і унеможлиблює існування людської цивілізації не тільки на якомусь новому модусі, а взагалі на модусі культури навіть у старих вимірах, здійснених у минулих століттях. І підтвердження цьому війна, розв'язана Росією проти України, що здійснюється і набирає оборотів не дивлячись на створення у попередні десятиліття кроків до прогресу і цивілізації у вигляді структур і проєктів, що претендували на суспільство нового часу та суспільство світового рівня інтеграції.

У дослідженні отримано наступне:

Категорія культурного здійснення особистості постає як необхідна модель істинного і прикладного розвитку людини, де психіка реалізує себе

істинно функціонально - спрямовуючи людину на еволюційний розвиток на відміну від технологічних кроків, що лише здаються розвитком, але насправді ведуть до розпаду надбань розвитку цивілізацій, так як унеможлиблюють кроки сучасності, відзнакою якої є не тільки виявлення власної сили (стосується це окремої особистості, чи цілої нації) а й об'єднання зусиль для вирішення глобальних проблем людства.

Отримані у дослідженні данні свідчать, що образ Я є складним динамічним утворенням, і на сьогодні недостатнім є застосування тільки західного підходу до розвитку людини, не дивлячись на численні підходи і концепції розвитку образу Я. Західний підхід породжує численні самісні прояви, які не тільки дають поле досягнень, стимулюючи до розвитку, але й поле жорсткої конкуренції, що при нерозвиненості або викривленості етичної складової, спрямовують розвиток у минуле, повертаючи людей у епоху війн.

І самі по собі глобальні зміни сучасного суспільства, і війна, що поширюється у часі і охоплює не тільки дві країни як безпосередніх учасників, а й заставляє усі розвинені держави виявити себе у складній ситуації конфлікту між розвитком свободи майбутнього і деспотизмом володарювання з позицій сили і невігластва, заставляють шукати нові шляхи формування особистості сильної але етичної. Важливою постає людина як носій культури здійсненої по всі канонам гармонії і етики, закону не тільки паперово-затвердженого, а й непохитного закону існування і прав людини, що тягнеться з минулого, має діяти зараз, і продовжиться у майбутньому.

У роботі досліджено які можливості дає поглиблене вивчення розуму не тільки як складової когнітивної діяльності людини, а й відмінності цивілізації, де категорії розум інтелект і мислення не є однаковим поняттям. Розум потребує розвитку і розширення царини усвідомлення власних дій і прагнень, інтелект не має бути однобоким інструментом для здійснення власної діяльності, а мислення потребує формування дефініції культура мислення з обов'язковою програмою розвитку і формування а не самоініційованої анархічної структури.

Такий підхід дасть можливість запобігти загрози заповнення штучним продуктом не тільки масової культури, а тепер і інтелектуальної продукції що приведе до спрощення і редукції у багато яких сферах життя (освіта, творчість, право власності, першість у здійсненні культурних, освітніх і наукових проєктів) – це загроза застосування штучного інтелекту не у якості помічника, а у якості підміни справжнього штучним.

У дослідженні розглянуто можливості звернення до східного підходу розуміння розвитку людини у співвіднесенні людського і божественного, розглянуто ті джерела, що дозволяють працювати саме з людиною і її якостями, а не тільки такими східними підходами, які відсторонюються від практичного існування у суспільстві.

У якості духовного літературного джерела, що дозволяє розкрити суть людських якостей, розглянути причини удач і невдач діяльності у суспільстві, пропонується міжконфесійний духовний твір Бхагавад-Гіту, який не тільки визнається усіма духовними і релігійними школами Індії, яких налічується не менше 365, а й західними дослідниками, починаючи з 18-19 століть у Європі, у тому числі у Україні.

Наведено відомості про розвиток у Україні цікавості до східного підходу на науковому рівні на початку 20 століття та відтворення структур для вивчення цієї царини у незалежній Україні – кінець 20 століття.

Розглянуто напрямки досліджень і роботи по вивченню східних підходів у 21 столітті – роботи східного семінару при академії наук (Інститут філософії імені Г. Сковороди).

Дані що наведено у розділі 2-3 свідчать про можливість застосовувати східний підхід – літературні духовні тексти для спрямування культурного розвитку сучасної людини, у тому числі для формування Я-образу.

Проведено пошукове дослідження серед здобувачів вищої освіти двох міст України – одного з центрального регіону (Дніпро), одного з західного регіону (Острог) щодо їх відношення до необхідності інтеграції західного і східного підходу, на що отримано позитивний відгук в обох регіонах.

Доповнено матеріали по можливостям конструювання образу Я створеною авторською моделлю культурного творення особистості – моделлю трьох К, показано її переваги у вирішенні проблемних питань, що окреслено у дослідженні.

Таким чином розглянуто застосування різних підходів (не тільки традиційних для власної країни) як здійснення сучасного підходу до формування особистості .

Такий підхід, з одного боку, розширить можливості у формуванні образу Я, з іншого дасть можливість запобігти руйнівного впливу закритості у одній парадигмі, що звужує і зпрощує підходи, може ініціювати вихід на план розвитку у межах здійснення особливостей національної гордині, що демонструє країна, що допустила нормою бути агресором (Росія, що у 2022 році розв'язала війну, порушивши усі норми цивілізованого існування і розвитку).

Застосування інших світових підходів є не тільки профілактикою проти подібних викривлень розвитку, а й звільнює від егоїстичних розумінь і прагнень, дає орієнтири етики, моралі і розвитку світового рівня, що відповідають не тільки людині сучасності, а й людині майбутнього.

Адже тільки людина вільна, національно самовизначена у руслі розширеної свідомості і толерантності до духовності, а не до викривлень у розвитку, зможе перемогти у війні і показати людству приклад сили духу, а не невігластво руйнування.

Виконана робота дозволяє зробити висновок, що застосування східної парадигми доповнює західний підхід і дає можливість виконати поставлені задачі, відповідає сучасності, і прокладає вектор існування людини у майбутнє на засадах сили етики і моралі (що виведено у східних літературних духовних джерелах як обов'язкова і необхідна складовою дії людини на засадах здійснення духовності як необхідної складової розвитку).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітичні доповіді інституту стратегічних досліджень за 2022 рік.
Режим доступу: <https://niss.gov.ua/publikacii/analitichni-dopovidi>
2. Адлер А. Наука жить. К.: Port-Royal, 1997. 288 с.
3. Андрусів Л.С. Обумовленість певного стандарту поведінки особистості соціокультурними умовами життєдіяльності. *Зб. наук. праць Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*. Серія: Філософія. Соціологія. Психологія. Івано-Франківськ: Вид-во Плай. Вип. 9, Ч. 2. С. 11 – 19.
4. Антоненко Т.Л. Психологія духовності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Зб.наук.праць / Гол. редактор: Г.П.Шевченко. Вип.4(10). Луганськ: Вид-во Східноукр.нац.ун-ту ім. В.Даля, 2005. С.15- 18.
5. Андрущенко В.П., Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій. Видання друге. К.: Либідь, 1996. 368 с.
6. Андрюшина Л.Л., Савченко В.Г., Родіна Ю.Д. Соціально-емоційний інтелект як складова екологічної самосвідомості та критерій сталого

- розвитку. *Матеріали II всеукраїнська науково-практична конференції «Роль екології у сталому розвитку»*. Дніпро, 2019 р.
7. Андрюшина Л.Л., Савченко В.Г., Родіна Ю.Д. Психолого-педагогічні аспекти соціалізації студентів, які отримують вищу освіту у сфері фізичної культури і спорту. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2016. №2 . С. 189-192.
 8. Андрюшина Л.Л., Ампольска А.Б., Родіна Ю.Д. Інновації сучасної освіти для здійснення самоактуалізованості студентів майбутніх фахівців. *Матеріали VII регіональної Інтернет- конференції з міжнародною участю «Стратегічне управління розвитком фізичної культури і спорту»* 15-17 травня 2019 р. Харків: ХДАФК. 2019. С.40-44.
 9. Андрюшина Л.Л., Валах Ю.В., Родіна Ю.Д. Особливості комунікативного потенціалу здобувачів вищої освіти майбутніх тренерів та педагогів. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції "Психолого-педагогічний супровід фахового зростання особистості в системі неперервної професійної освіти"*, м. Запоріжжя, 26–27 листопада 2020 р. С.334-335.
 10. Андрюшина Л.Л., Валах Ю.В., Родіна Ю.Д. Соціалізація здобувачів вищої освіти. Розділ у монографії . Розділ 1.14. Сучасне суспільство: кол. моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С.126 -132.
 11. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах): Вид. 2-е, доповнене. Житомир : Вид-во «Волинь», 2008. 232 с.
 12. Балл Г. О. Інтегративно-особистісний підхід у психології: впорядкування основних понять *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 25–53.
 13. Балл Г. О. Раціогуманістичний підхід до визначення засад ціннісно налаштованої соціальної поведінки / *Психологія і особистість*. К. Полтава, 2015. № 2. Ч. 1. С. 6–22.

- 14.Бафталовська Г. С. Культурно-історичні витоки формування видатного українського вченого: Павло Григорович Ріттер та Чутове *Індологія в Україні (Всеукраїнські конференції індологів: тези, доповіді, промови, статті): збірник наукових праць /* відп. наук. ред. О.І. Лукаш; НАН України, Всеукраїнська асоціація індологів; Посольство Республіки Індія в Україні. – К., 2018. С. 254–255.
- 15.Білодід В.М. Формування узгодженої життєвої перспективи студентів в ході психологічного тренінгу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). 2. С. 5 – 13.
- 16.Білоус Р.М., Охрименко В.О. Вплив часової перспективи на життєстійкість молоді. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.* Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 46 – 54.
- 17.Блискун О. О. Дослідження проблем сучасної молоді: соціологічні та психологічні аспекти Актуальні проблеми психології, том 9, випуск 13 . С.27-37.
- 18.Боришевський М.Й. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /* За ред. С. Д. Максименка. К. : 2003. Т.V, Ч. 5. С. 34 – 42.
- 19.Боришевський М. Й. Духовність в особистісних вимірах. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України [за ред. С. Д. Максименка].* К., 2008. Т. X, част. 4. С. 61-69.
- 20.Будз В.П.Почуття як духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива. К.: Національна академія управління, 2005. С.114-116.
- 21.Бурба Д. В. Ріттер Павло Григорович (1872–1939). Літературознавець і

- мовознавець-санскритолог й індоєвропеїст та перекладач, один з перших українських індологів // Сайт "Український індолог" Режим доступу: <http://indology.ho.ua/z-ritter.html>.
22. Васильєва І.В., Гололобова К.О., Володимир Лубський, Тетяна Лубська Стародавні релігії світу та їх віроповчальні тексти . Київ Видавництво : Центр учбової літератури , 2023. 826 с.
23. Ващенко І.В. Концепт «моральна свідомість» та цінності молоді: психологічний аспект . *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб.наук. пр. Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 1 (36). С. 65 – 75.
24. Ващенко І.В. Розвиток студентської молоді в різних умовах соціалізації. Психологічні технології конструктивного самозбереження особистості в епоху суспільних трансформацій : монографія / за наук. ред. Л. Калмикової, Г. Хомич. К. : Слово, 2016. С. 405 – 421.
25. Ващенко І.В. Соціально-педагогічна діяльність зі студентською молоддю. *Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки* / за наук. ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. Вип. № 2.13 (109). С. 65 – 68.
26. Вільчинський Ю. Загадка 30-ї паралелі та “одночасність” восьми культур всесвітньо-історичного масштабу. Острозькі культурологічні читання: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Острог, 31 березня 2023 р.). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. С.102-104.
27. Ворожбит С. А. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2008. Вип. 59. Серія: психологічні науки. Т.1. С.69–71.
28. Ворожбит С. А. Соціально-психологічна характеристика проблеми взаємозв'язку між почуттям довіри та адаптацією. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2009.

- Вип. 74. Серія: психологічні науки. Т.1. С. 110-114.
- 29.Воронкова В.Г. Метафізичні виміри людського побуття (проблеми людини на зламі тисячоліть). Запоріжжя, 2000. 76 с.
- 30.Гавриленко С.И. Глобализация и информационная безопасность. *Актуальні моделі освіти: шляхи духовного розвитку людини і суспільства: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції*. К.:КПІ, 2005. С. 9.
- 31.Гарькавець С.О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : [монографія]. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2010. 343с.
- 32.Гарькавець С.О. Студентська молодь та соціально-психологічні впливи у контексті інсталяції вимог трансформаційного суспільства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 3 (38). –С. 126 – 134.
- 33.Говоруха Артем Духовна криза людини в епоху глобалізації. *Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 20 травня 2022 р.) : тези доповідей / за заг. ред. проф. Р.О. Додонова*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 378 с. С.86-89
- 34.Голоси Стародавньої Індії: Антологія давньоіндійської літератури / Перекл. із санскриту, упорядкування П. Ріттера; Передм. І. Серебрякова. К.: Дніпро, 1982. 351 с.
- 35.Горак Г.І. Філософія курс лекцій. К.:ВІЛБОР, 1997. 272с.
- 36.Грицай С. М. П. Г. Ріттер – основоположник української індології // *Індологія в Україні (Всеукраїнські конференції індологів: тези, доповіді, промови, статті): збірник наукових праць / відп. наук. ред. О.І. Лукаш; НАН України, Всеукраїнська асоціація індологів; Посольство Республіки Індія в Україні*. – К., 2018. С. 22–24. PDF
- 37.Грицай С. М. Долі репресованих учених: П. Г. Ріттер // *Індологія в Україні (Всеукраїнські конференції індологів: тези, доповіді, промови,*

- статті): збірник наукових праць / відп. наук. ред. О.І. Лукаш; НАН України, Всеукраїнська асоціація індологів; Посольство Республіки Індія в Україні. – К., 2018. С. 67–69.
38. Грицай С. М. П. Г. Ріттер і українська школа індології (до 145-ліття з дня народження) . *Індія: давнина і сучасність: збірник наукових праць*. Вип. II. – К.: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2017. С. 47–73.
39. Грицай С. М. Павло Григорович Ріттер — фундатор української національної індології. Біобібліографічний покажчик творчої спадщини вченого та літератури про нього . *Рідний край*, 2010. № 2. С. 236–247.
40. Гуманістична психологія. Антологія: в 3-х т. Том 2: Психологія і духовність. (Світоглядні аспекти гуманістично зорієнтованих напрямів у сучасній зах. психології) / Упорядники: Г. Балл, Р. Трач. К., 2005. 279 с.
41. Гуменюк О. Психологія Я концепції. Тернопіль: Економічна думка. 2004, 310 с.
42. Гусаченко В.В. Свободная индивидуальность и проблема социальной целостности: Автореф. дис. канд. филос. наук: 09.00.04/ Харьковский гос. пед. ин-тут им. Г.С. Сковороды. Харьков, 1992. 17с.
43. Данильченко Т. В. Суб'єктивне соціальне благополуччя: психологічний вимір. Чернігів, 2016.
44. Джеймісон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / Пер. з англ. К., 2008. 246 с.
45. Декарт. Р. Медитації про першу філософію / Метафізичні медитації. В: О. Хома (укл.), «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень К.: Дух і літера, 2014. С. 115–292.
46. Додонов Р.А. Алгоритм саморозкриття духовного життя суспільства общества // Нова парадигма 1998. Вып.6 – С. 53-58.
47. Донець В. Феномен “Я” у східних філософських концепціях Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. № 27. 2010. С. 68-73

- 48.Завгородній Ю. Ю. Рецепція індійської філософії в Україні. Лінія Вед (1840–1930-ті рр.): Монографія. – К., Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2013. 412 с.
- 49.Заздарнов А.П. Менталітет – світосприйняття – духовність . *Нова парадигма*. – 2001. Вып.22. С.5-13.
- 50.Зайцев М. Сучасна соціокультурна ситуація як вияв кризи європейського культурно цивілізаційного комплексу. Острозькі культурологічні читання: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Острог, 31 березня 2023 р.). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. С.44-48.
- 51.Ільницький М. "Бгагавад-Ґіта". К.: Априорі, 2019.120 с.
- 52.Каташинська І.В. Віртуальна освіта і формування духовних і пізнавальних орієнтирів особистості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика : Зб.наук.праць /* Гол. редактор: Г.П.Шевченко. Вип.4(10). - Луганськ: Вид-во Східноукр.нац.ун-ту ім. В.Даля, 2005. С.104-111.
- 53.Клименко В.В. Психологія творчості. [Навчальний посібник]. К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
- 54.Козменко М.В. Цінність як феномен онтологічного процесування і синкретичності культури. Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. Журнал. К: Міленіум, 2012. №4. 235 с. С. 20-22.
- 55.Корбутяк В. І. Методологія системного підходу та наукових досліджень. [Навчальний посібник]. / В. І. Корбутяк Рівне: НУВГП, 2010. 176 с.
- 56.Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. К. : Рад. школа, 1989. 608 с.
- 57.Курс 3Д тренер. Режим доступу: <https://3dcoach.com.ua/>Кузикова С. Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія / С. Б. Кузикова. Суми : МакДен, 2012. 410 с.
- 58.Культуротворчі виміри людини в сучасному універсумі : колект.

- монографія / [І. В. Вернудіна, В. П. Драпогуз, Т. К. Гуменюк, Л. П. Сарақун та ін.] ; за ред. М. М. Бровка. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 380 с.
- 59.Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2005. 124 с.
- 60.Куций І. Образи сходу та заходу в українській історіографії: між реальним та уявним простором Вісник Львівського університету. Серія історична. 2019–2021. Спецвипуск. С. 94–108.
- 61.Лашук (Щербата) В. Г. Психологічні особливості переживання самотності в юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук / В. Г. Лашук. К., 2010.
- 62.Лавриченко Н. Множинний інтелект і обдарованість у теоретичній моделі Говарда Гарднера. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2016, № 4 (58). С.11-20.
- 63.Лубська М., Лубський В., Харьковщенко Є., Горбаченко Т. Історія писемності, священних книг і віроповчальних текстів. В 2-х томахК.: Центр учбової літератури.2021. 448+336 с.
- 64.Масієнко Ю. О. Структурно-динамічні ознаки «Я-тексту» особистості. – дис. канд психол. н. : 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. [Місце захисту Київський національний університет імені Тараса Шевченка] .К., 2006. 253 с.
- 65.Матвеев В. Філософсько-психологічні погляди м. гайдеггера в аспекті самореалізації особистості в порівнянні з релігійно-філософською думкою сходу. С.63-66
- 66.Київські філософські студії : Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 20 травня 2022 р.) : тези доповідей / за заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022. 378 с.
- 67.Москаленко В. В. Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі . Соціальна психологія. 2009. № 5. С. 35-48.

- 68.Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В.. Психологія особистості. Підручн. К. : ТОВ «КММ», 2007. 295 с.
- 69.Мегрелішвілі М.О. Буття можливостей: соціально-філософський аналіз: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03/ ЗНУ. Запоріжжя. 2004. 17с.
- 70.Моргун В. Ф., Тітов Г. К. Основи психологічної діагностики. Навчальний посібник / І.: ВД «Слово», 2012. 462 с.
- 71.Моргун В. Ф. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчальний посібник / авт. вступу, додатку і ред. В.Ф. Моргун. К.: ВД «Слово», 2013. С. 260–264.
- 72.Осецький Й. Етимологія кольорів "чорний" та "червоний" у дзеркалі санскриту. Рідне слово в етнокультурному вимірі. - 2013. - 2013. - С. 214-222.
- 73.Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.
- 74.Перлмуттер, Д., Лоберг, К. Духовний інтелект. К.: Учбова література, 2022. 236 с.
- 75.Питання свідомості в міждисциплінарному вимірі: матеріали щоріч. наук. міждисциплінар. конф. «Духовні аспекти сучасного світорозуміння», присвяченій 129-й річниці пам'яті О.П. Блаватської, 8 трав. 2020 р., м. Дніпро / наук. ред. Ю.О. Шабанова ; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». – Дніпро: НТУ «ДП», 2020. 116 с.
- 76.Помиткін Е.О. Духовна самореалізація на різних етапах життєвого шляху особистості / Moderní aspekty vědy: XIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021. str. 870. str.231-240. <http://perspectives.pp.ua/public/site/mono/monography-14.pdf>
- 77.Помиткін Едуард, Помиткіна Любов. Духовне пробудження як вершинна потреба особистості /Духовність особистості: методологія,

- теорія і прак-тика : збірник наукових праць / Гол. редактор Г. П. Шевченко. Вип. 2 (101), Ч.1. – Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. С.137-148.
- 78.Рибалка В. В. Моністична теорія багатовимірного розвитку особистості у працях В.Ф. Моргуна. *Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посібник*. Одеса : Букаєв В. В., 2009. С. 352–370.
- 79.Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: навч. посіб. Одеса: Букаєв В.В., 2009. 575 с
- 80.Розвиток громадянської спрямованості особистості в юнацькому віці: монографія; за ред. М. Й. Боришевського. – К. : Педагогічна думка, 2007. 186 с.
- 81.Роменець В. А. Історія психології: ХІХ – початок ХХ ст. Київ: «Либідь», 2007. 828 с.
- 82.Родіна Ю.Д. Сформованість чинників самоуправління змагальною діяльністю у яхтсменів високої кваліфікації. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2011. №3. С. 83-86.
- 83.Родіна Ю. Д. Застосування інноваційних технологій у роботі з яхтсменами високої кваліфікації. *Науковий часопис національного педагогічного університету*. Дрогобич: Вид-во нац.-пед. університету. 2011. Випуск 8. С. 41 – 43.
- 84.Родіна Ю.Д. Удосконалення психологічної підготовленості яхтсменів високої кваліфікації на основі прийомів особистісної саморегуляції.: дис. ... канд. фіз.вих . Дніпро, 2018.
- 85.Родіна Ю.Д., Родіна Є.Д. Формування особистісних якостей у студентів, що займаються спортивною діяльністю. Міжнар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми сучасної психології»: матер. (Дніпро, 28 жовтня 2021 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарни університет», 2021. С.46-51.
- 86.Родіна Ю.Д. Особистісна саморегуляція у роботі із висококваліфікованими спортсменами. Дніпро: Журфонд, 2021. 124 с.

- 87.Родіна Ю.Д. Самоактуалізованість здобувачів вищої освіти в руслі духовно-морального виховання як необхідний щабель практичного здійснення української національної ідеї . *Матер. Всеукр. конфер. з міжнар. уч. «Українська національна ідея: генеза, сутність та реалізація» (м. Острог, 28 черв. 2022 р.) / редкол.: І.Пасічник, Д. Шевчук, В. Жуковський та ін. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2022.С. 128-130.*
- 88.Родіна Ю.Д. Людина 21 століття – образ людини у полісистемній парадигмі. Острозькі культурологічні читання: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Острог, 31 березня 2023 р.). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2023. С.11-12.
- 89.Родіна Ю.Д. Сучасна культурна парадигма у конструюванні образу людини Матер. III науково-практичній Інтернет-конференції «Космічні горизонти» у національному центрі аерокосмічної освіти ім. О.М. Макарова Державного космічного агенства України 31 травня 2023 р., м. Дніпро 2023. С.39-41.
- 90.Родіна Ю.Д. Жінки, що взяли участь у розбудові космічної галузі України /Матер. XVIII Наукових читань «Дніпровська орбіта»у національному центрі аерокосмічної освіти ім. О.М. Макарова Державного космічного агенства України 25-27 жовтня 2023 р., м. Дніпро 2023. С. 57-64.
- 91.Родіна Ю., Родіна Є. Системний підхід та проєктна діяльності у системі освіти. *Матеріали XVI міжнародної науково-практичної конференції «Академічна й університетська наука: результати та перспективи».* НАН України та Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» 12-13 грудня 2023р. м. Полтава.
- 92.Родіна Ю. Киричок А., Застосування в управлінні духовного інтелекту. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток самоефективної особистості: інтеграція зусиль суспільства, школи,*

- родини»*. Дніпровська академія неперервної освіти. 4 грудня 2023 року, м. Дніпро.
93. Савчин М. В. *Методологеми психології / Монографія // Наукове видання Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». К., 2013. 221 с.*
 94. Савчин М. В. *Духовна парадигма психології / Монографія // Наукове видання Серія «Монограф», спільний проект із ВЦ «Академвидав». К., 2013. 221 с.*
 95. Савчин М. В. *Духовний потенціал людини (Навчальне видання): [монографія] / М. В. Савчин. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 508 с.*
 96. Седих К. В. *Делінквентний підліток. Навч. посібн. / К. В. Седих, В. Ф. Моргун. К. : Видавн. дім «Слово», 2015. 272 с.*
 97. Сепетий Д. *Чи може (і як) фізикалізм встояти проти аргументу самотнього привида Декарта–Гофа? Філософська думка, 2017, № 3. С. 79-93.*
 98. Сковорода Г. *Повне зібрання творів: У 2-х т. К., 1973.*
 99. *Сучасна молодь у соціально-психологічному вимірі: здобутки чернігівських психологів: монографія / За наук. ред. А. Г. Скок, О. Ю. Дроздова, Т. В. Данильченко. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 376 с.*
 100. Татенко В. О. *Сучасна психологія: теоретично-методологічні проблеми: [навч. посіб.] / В. О. Татенко. К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 288 с..*
 101. Татенко В. А. *Психология в субъектном измерении: монография / В. А. Татенко. К. : Просвіта, 1996. 404 с.*
 102. Татенко В. О. *Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології / В. О. Татенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії; за заг. ред. В. О. Татенка. К. : Либідь, 2006. С. 316–356.*
 103. *Тези Міжнародної наукової конференції “Духовність. Культура. Людина”. Львів, 15-16 квітня, 2010 р. Львів: Львівський національний*

- університет імені І. Франка, 2010. 174 с. Електронний ресурс. Режим доступу: http://lnu.edu.ua/faculty/Phil/tezy_dkl_2010.pdf
104. Тітов І. Г. Постнекласична особистість: методологічні основи дослідження психологічного дослідження : монографія . Saarbrücken : Lambert Academic Publishing, 2014. 125 с.
105. Тітов І. Г. Місце та роль світогляду в структурі свідомості. Психологія і особистість. 2015. №2 (8). Частина 1. С. 45–57.
106. Тітов, І. Г. Психологічні аспекти світогляду особистості [Текст] . Практична психологія та соціальна робота. 2011. № 11. С. 2-5
107. Тітов І.Г. Елементи практичної психометрики. К: Видавничий дім «Кондор». 128 с.
108. Титаренко Т. М. Постмодерні концептуалізації понять «особистість» та «життєвий шлях» . Психологія і суспільство. 2009. № 4. С. 83–96
109. Фурман А. В. Психодіагностика інтелекту в системі диференціації навчання: [Кн. для вчителя]. К. : Освіта, 1993. 224 с.
110. Фурман А. В. Теорія навчальних проблемних ситуацій: психолого-дидактичний аспект: [Монографія]. Тернопіль : Астон, 2007. – 164 с.
111. Херханс Г. Личность как мотивированный рассказч
112. Хомуленко Т. Б., Падафет Ю. Г., Скориніна О. В. Теоретичні та практичні аспекти дослідження іміджу: монографія / Х. : Інжек, 2005. 269 с.
113. Целякова О.М. Духовність як цілісний феномен: проблеми концептуалізації в контексті соціальнофілософського пізнання . Гуманітарний вісник ЗДІА. м.Запоріжжя. 2008.
114. Чогьям Трунгпа. Подолання духовного матеріалізму . Пер. с англ.: Н. Б. Редакция перевода: И. Старых. Киев: София, 1993. 512 с.
115. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник. Х. : Прапор, 2004. 640 с.
116. Швалб Ю. М., Данчева О. В. Одиночество: Социально-

- психологические проблемы К., 1991.
117. Шріла Бхакті Ракшак Шрідхар Дев-Госвами Махарадж - Бхагавад Гіта. Нью-Делі: Yuga-Dharma Publishing. 2013. 145 с.
118. Ющенко І. М. Особливості адаптації вчителів загальноосвітніх навчальних закладів до соціальних змін: дис. ... канд. психол. наук К., 2012.
119. Яковенко Наталя “Україна між Сходом і Заходом”, у Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. .Київ: Критика, 2002. 359 с.
120. Bandura A. Regulation of cognitive processes through perceived self-efficacy // *Developmental Psychology*. 1989. Vol. 25. – P. 729-735.
121. Devereux G. Cultural thought models in primitive and modern psychiatric theories // *Psychiatry* . 1958. Vol. 21. P. 259–374.
122. Pomytkin Eduard, Pomytkina Liubov, Ichanska Olena and Vadim Yamnitsky. Environmental and emotional predictors of cognitive styles of air traffic controllers / *E3S Web of Conferences* 258, 02013 (2021) UESF-2021 <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125802013> - P.2-11.
123. Rodina Yu. Representation of the communicative and organizational sphere among young athletes in team sports. V International Science Conference Trends in science and practice of today. Ankara, Turkey 19-22 october 2021.С. 367-368.
124. Rodina Yu., Rodina Ye. *VIII International Science Conference «Science and practice, actual problems, innovations»*. Amsterdam, Netherlands. November 09 – 12, 2021. С.453-454.